

Rita Grāvere

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja darbība komunistes Hertas Hanzenas vadībā (1961–1972)

Anotācija

Raksta mērķis ir izpētīt Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja direktores no 1961. līdz 1972. gadam Hertas Hanzenas (1909–1972) vadības stilu, sadarbību ar kolektīvu un citām darbības šķautnēm un analizēt, kā veidojās muzejs viņas ideoloģiskajā vadībā. Hanzena ir dzimusi Rīgā, tomēr kā personība veidojās Padomju Krievijā. Būdamā sanitārā ārste pēc izglītības, viņa bija komuniste pēc pārliecības un attiecīgi veidoja 1961. gada 20. jūlijā atklātā muzeja ekspozīciju un krājumu.

Atslēgvārdi: Padomju Latvija, Veselības aizsardzības ministrija, Herta Hanzena, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs.

Ievads

Katram muzejam ir tikai tam raksturīga vēsture un cilvēki, kas to veidojuši, komplektējuši un attīstījuši. Medicīnas priekšmetu kolekcionēšanas ideja, pirmie materiāli, to eksponēšana izstādēs vēl 20. gadsimta 30. gados saistās ar ķirurga profesora Paula Stradiņa vārdu (1896–1958).¹ 1939. gadā Rīgas pilsētas 2. slimnīcas bēniņos profesors studentu vajadzībām atvēra

---

¹ Janis Stradin', "Stanovlenie muzeja istorii meditsiny prof. Stradinia", Iz istorii meditsiny 3 (1960): 146; Jānis Stradiņš, Kārlis Ēriks Arons un Juris Salaks, "Māksla, medicīna, muzejs", Acta Medico-Historica Rigensia 3 (1997): 317–318; E. Fērmanis, "Veselības aizsardzības izstāde Rīgā", Mūsu Mājas Viesis, 1938. gada 17. marts, 14; "Skaistai veselai dzīvei", Brīvā Zeme, 1938. gada 12. marts, 6.

pirmo nelielo ekspozīciju.² 1944. gadā Latvijas Universitātē (LU)³ tika apstiprināts Medicīnas vēstures muzeja pirmais nolikums.⁴ Taču lielākais materiālu klāsts, mainoties politiskai situācijai valstī, ir attiecināms uz 1939.–1945. gadu.⁵ Var droši sacīt, ka Medicīnas vēstures muzeja oficiālā vēsture veidojās laikmetā, kuru Jānis Akuraters apzīmēja kā “laikmetu, kad ļaudis mīl sarkanu krāsu.”⁶

Lai gan ir daudz publikāciju, kurās stāstīts par muzeja darbības atsevišķiem laika posmiem – atskaites, atmiņas –, tomēr muzejam joprojām nav savas, arhīva dokumentos balstītas, akadēmiskās vēstures. Izmantojot tēva – Paula Stradiņa – piezīmes, rakstu uzmetumus, kā arī savas atmiņas, visplašāk muzeja vēsturi, īpaši tā veidošanās sākumposmu, ir aprakstījis akadēmiķis Jānis Stradiņš.⁷

Dažus iepriekšējo darba gadu atspulģus atstājuši arī Kārlis Ēriks Arons un Arnis Vīksna.⁸ Tādējādi viss uzrakstītais vairāk vai mazāk atgādina atmiņu mozaīku, izceļot tikai dažas darba jomas un personības, aiz

---

² Jānis Stradiņš, Juris Salaks, Rīta Grāvere, “Medicīnas vēstures muzeja sākumi”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 10 (2016): 24–25, 13–30; Rīta Grāvere, “Slavena profesora niekošanās vai muzeja veidošanās? Nedaudz no Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja pirmsākumiem”, no Latvijas Universitātes 80. starptautiskā zinātniskā konference. Latvijas Universitātes Muzeja sekcija “Zinātņu vēsture un muzeoloģija”. Referātu tēžu krājums (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022), 11–12; Rīta Grāvere, “Joprojām neskaidrie Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja sākotnējie veidošanās jautājumi: versijas, pētījumi, avoti” (iesniegts publicēšanai).

³ Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā tā ieguva Universitāte Rīgā (*Universitāt in Riga*, arī Rīgas Universitāte, *Rigaer Universitāt*) nosaukumu (16.01.1942.–1944). Ar [padomju otrreizējo okupāciju](#) Latvijā augstskola tika nosaukta par Latvijas Valsts universitāti.

⁴ Arnis Vīksna, “Medicīnas vēstures muzeja pirmais nolikums 1944. gadā (dokumenta publikācija)”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 5 (2000): 341–344.

⁵ Mārtiņš Vesperis, “LU medicīnas fakultātes aizbraukušo mācībspēku īpašumu likteņi PSRS okupācijas laikā, 1944–1945”, no Latvijas Universitātes 80. starptautiskā zinātniskā konference. Latvijas Universitātes Muzeja sekcija “Zinātņu vēsture un muzeoloģija”. Referātu tēžu krājums (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022), 19–20.

⁶ Jānis Akuraters, “Curriculum vitae”, no Ģimenes: stāsti (Rīga: Rozes apgāds, 1930), 27–37.

⁷ Jānis Stradiņš, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja tapšana un izveidošanās”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 8 (2007): 31–116.

⁸ “Tāds ir bijis tas mūsu laiks...” Saruna starp Jāni Stradiņu un Kārli Ēriku Aronu 1993. gada 26. janvārī. Jura Salaka komentāri”, no Tāds bija mūsu laiks..., sast. Jānis Stradiņš, Kārlis Ēriks Arons un Arnis Vīksna (Rīga: Sprīdītis, 1996), 267; Arnis Vīksna “Mans darbs un dzīve”, no Tāds bija mūsu laiks, 431–448.

priekšvara atstājot lielāko daļu kolektīva un muzeja cilvēku, kuru darbība it kā aizmirsusies, paslēpusies aiz muzeja sienām. Dīvaini, ka šī saraksta galvgalī ir visi bijušie muzeja direktori, no kuriem gandrīz neviens (izņemot K. Ē. Aronam veltīto jubilejas sējumu⁹) nav sagaidījis sava veikuma izvērtējumu un devumu izglītošanā par sabiedrības veselības un medicīnas vēstures jomu. Visneapskaužamākā ir 1961. gadā oficiāli atklātā muzeja pirmā direktore, sen jau aizmirstā komuniste, Herta Hanzena. 2007. gadā, kad akadēmiķis Jānis Stradiņš publicēja savu pēdējo pārskatu, papildinātu ar vairākiem dokumentētiem materiāliem par Medicīnas vēstures muzeja izveidi un darbību līdz tā oficiālajai atklāšanai 1961. gadā, viņš vēstījumu beidza ar vārdiem: “Medicīnas vēstures muzejs oficiāli bija sācis savu gaitu jaunās telpās Rīgas centrā, bet tas jau ir cits stāsts, ar citiem varoņiem.”¹⁰ Muzeja tālāko attīstības un darbības gaitu no 1961. līdz 1972. gadam, kura galvenā varone ir direktore komuniste Herta Hanzena, ir sākusi rekonstruēt šī raksta autore.¹¹

Zinātniska interese par sievietēm un padomju varu Latvijā vēstures literatūrā parādījās visai nesen, ap 2015. gadu. Vēsturniece Daina Bleiere izvērtēja 20. gs. 60.–80. gadus vēsturiskā skatījumā, secinot, ka “tas bija lūzuma posms Latvijas vēsturē. Šajā laikā 40. gadu represiju radītās bailes nebija zudušas.”¹² Latvijā vienu no šīs komunistiskās plejādes sievietēm ķirurgs Pauls Stradiņš nodēvēja par “dāmu ar zaļajām acīm”, brīdinot neticēt viņai.¹³ Runa bija par Medicīnas vēstures muzeja direktori laika posmā no 1961. līdz 1972. gadam, komunisti pēc pārliecības, Hertu Hanzenu. Interesanti, ka par “blondo dāmu”, nevis biedreni Hanzenu, tolaik Latvijas PSR Veselības aizsardzības tautas komisariāta Kadru daļas priekšnieci, vēl 1940. gadā viņu nodēvēja arī latviešu ķirurgs, rakstnieks

---

⁹ Jānis Stradiņš, Juris Salaks and Jānis Vētra, “Creator. Professor. Administrator. Editor. Auctor. Homo”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 7 (2005): 11–32.

¹⁰ Jānis Stradiņš, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja tapšana un izveidošanās”, 83.

¹¹ Rita Grāvere, “Beware the Lady with a Green eyes: twelve years of Herta Hanzena in charge of the Museum of History of Medicine”, RSU International Research Conference on Medical and Health Care Sciences “Knowledge for Use in Practice”: 24–26 March, 2021 Riga, Latvia: Abstracts (Rīga: Rīga Stradiņš University, 2021), 472; Rita Grāvere, “Aizmirstā un neizvērtētā Herta Hanzena – kādas bija otrās paaudzes latviešu komunistes”, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja blogs, novembris, (2021), <https://mvm.lv/blogs/page/3>

¹² Daina Bleiere, “Sievietes un padomju vara Latvijā: sievietes LKP CK sastāvā 1940–1990”, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 96, Nr. 3 (2015): 100–145.

¹³ “Tāds ir bijis tas mūsu laiks”, 291.

Arveds Alksnis (1910–1991): “Pēc viņas ģērbšanās veida un kā viņa sēdot prata izcelt savas kājas, kas tiešam bija ļoti glītas un tērptas smalkās zeķēs, viņu bija grūti saukt par biedreni. Viņa bija dāma.”¹⁴

Dzīve mīl paradoksus. Izrādījās, ka šī dāma pēc sava vizuālā veidola un uzvedības stila slēpa sevī 30. gadu biedreni, kuras pasaules uzskatu veidoja partijas nostādnes un lēmumi. Salīdzinājumam nevar nepieminēt vienu no Padomju Savienībā pazīstamākajām nostāstu, tenku un leģendu apvītajām sievietēm komunistēm, padomju nomenklatūras pārstāvēm – bijušo Padomju Savienības kultūras ministri (1960–1974) Jekaterinu Furcevu (1910–1974). Viņa bija slaika, blonda dāma, kuru, līdzīgi mūsu personāžam, bija grūti nosaukt par biedreni.¹⁵ Paradoksu pastiprināja jau tas vien, ka Medicīnas vēstures muzeju, kas pats par sevi bija Hruščova laika (1953–1964) atkušņa *bērnis* un simbols, sāka vadīt tieši Herta Hanzena.

Hertas Hanzenas biogrāfijas pirmskara posms

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā atrodas divas ar Hertas Hanzenas roku rakstītas autobiogrāfijas un daudz Staļina laikmetu raksturojošu dokumentu.¹⁶

Herta Hanzena dzimusi Rīgā 1909. gada 29. septembrī komunistu Augustes un Augusta Hanzenu ģimenē. Pirmais pasaules karš piespieda ģimeni 1915. gadā evakuēties uz Krieviju, kur tā nonāca Harkovā (tagad Harkiva). Ienākot šeit vāciešiem, Hanzeni devās vēl tālāk uz austrumiem, uz Omsku. Kara gaitai rimstot, ģimene caur Vitebsku atgriezās Harkovā. Par jaunās Hanzenu ģimenes atvases politisko noslieci liecina viņas iestāšanās komjau-natnē 16 gadu vecumā (1925. gadā), savukārt 30 gadu vecumā (1939. gadā) Hanzena izvēlējās PSKP rindas (partijas biedra karte Nr. 06717334). Herta Hanzena ieguva augstāko medicīnisko izglītību, 1932. gadā absol-vējot Harkovas Medicīnas institūtu un iegūstot ārsta kvalifikāciju.¹⁷

---

¹⁴ Arveds Alksnis, Hipokrats spīlēš: jaunā ārsta dzīves posms (Rīga: Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 1993), 51–53.

¹⁵ Ekaterina Furtseva. <https://24smi.org/celebrity/4446-ekaterina-furtseva.html> (sk. 12.10.2022.).

¹⁶ 1975. gadā Hertas Hanzenas meita Hermīne nodeva Medicīnas vēstures muzejam savas mātes arhīvu.

¹⁷ R-10515, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja (turpmāk PSMVM) Rokrakstu un dokumentu krājums. Pagaidu apliecība, kas izdota diploma vietā 1935. gadā par Harkovas Medicīnas institūta absolvēšanu [krievu val.].

Herta Hanzena kopā ar vecākiem Augustu un Augusti Hanzeniem Harkovā 20. gs. 20. gadu beigās – 30. gadu sākumā. PSMVM krājums

Harkovas Medicīnas institūta studentu grupa, 1931. gads. Herta Hanzena otrajā rindā vidū (trešā no kreisās puses). PSMVM krājums

ТИМЧАСОВЕ ПОСВІДЧЕННЯ.

Пано це від Харківського Медичного Інституту
громад. *Ханзені Герті Алдутовні*
що народилася *1909* р. в тому, що в дійсно
з *1928* по *вересень 1932* р. прослухала
весь теоретичний курс і виконала всі практичні роботи
за навчальним планом *Санітарно-гігієнічного*
Харківського Медичного Інституту.

На підставі статуту Устави про Вищі Школи
/Інститути/ УСРР затвердженої Всеукраїнським Централь-
ним Виконавчим Комітетом і Радою Народніх Комісарів
УСРР в 5-го лютого 1931 року /зб. Указон. УСРР 1931 р.
№ 4, арт. 45/ громад. *Ханзені Г. А.*
має право одержати диплом на кваліфікацію лікаря, що
... *її* ... буде видано по заготовленні бланків.

Дійсно до *першого квітня 1936* р.
Вересень 23 дня 1935 р. м. Харків -

Директор Харківського
Медінституту- *Шуль* /Девля/
Завідувач Факультетом Проф. *Хасиків*
Керівницями Харківського
Медінституту- *Дружок* /Дружок/

Hertai Hanzenai Harkovas Medicīnas institūta 1935. gadā izsniegta pagaidu
apliecība par institūta pabeigšanu un ārsta kvalifikācijas iegūšanu 1932. gadā.
PSMVM krājums

Herta bija centīga un, kā šķiet, arī talantīga, jo pēc augstskolas beigšanas tika uzaicināta zinātniskā darbā asistentes statusā Pārtikas institūta specializētajā laboratorijā. Jaunā zinātniece aplicināja daudzsološas sekmes un 1936. gada marta beigās piedalījās pirmajā Ukrainas jauno zinātnieku konferencē.¹⁸ 1936.–1938. gadā viņa turpināja pēcdiploma studijas Ukrainas Eksperimentālā medicīnas institūta Farmakoloģijas nodaļas aspirantūrā pie profesora Čerkasa, kas bija PSRS galvenais Medicīniski sanitārā dienesta toksikologs, tolaik Harkovas Medicīnas institūta Farmakoloģijas katedras vadītājs.¹⁹ Atbilstīgi valsts un partijas aktuālajiem uzdevumiem par pētījuma virzienu Hanzena izvēlējās toksikoloģiju un uzsāka zinātņu kandidāta disertācijas “Cianīdu intoksikācijas patoloģija un terapija” izstrādi. Šajā laikā tapušas divas zināmākās viņas publikācijas: “Sirds jutīgums pret glikozīdiem eksperimentālā miokardīta stāvoklī” un otra – līdzautorībā ar Rozovsku – par eksperimentālajiem pētījumiem sirds farmakoloģijā, kas publicēta 1941. gadā.²⁰ Aspirantūras laikā jaunā zinātniece tikpat kā pabeidza disertāciju “Cianīdu intoksikācijas patoloģija un terapija” (krievu valodā), kas pazuda, kad viņa 1941. gada jūnijā evakuējās no Rīgas. Līdztekus zinātniskajam darbam viņa vadīja nodarbības studentiem toksikoloģijā. Kopš 1938. gada Harkovas institūtā ārstu pilnveides kursos viņa lasīja patstāvīgu kursu toksikoloģijā. Šajā laikā Hanzena atrada arī savu neilgo personīgo laimi, studiju pēdējā kursā apprecoties, tomēr jau 1936. gadā laulība ar Aleksandru Kovalu tika šķirta. 1932. gadā piedzima dēls Arlens Kovals.

No 1938. līdz 1940. gadam Hanzena vecākās zinātniskās līdzstrādnieces statusā strādāja Ukrainas Ārstu kvalifikācijas pilnveidošanas zinātniskās pētniecības institūta Sanitārās ķīmijas aizsardzības toksikoloģijas nodaļā. Viņas darba pūrā ir septiņi zinātniski eksperimentāli pētījumi, par kuru vairumu ir publikācijas speciālajos vai citos preses izdevumos.²¹

---

¹⁸ R-10518, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. Ukrainas jauno zinātnieku I. konferences delegātes H. Hanzenas mandāts Nr. 9, 1936. gada 26.–30. marts [krievu val.].

¹⁹ R-10524, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. A. Čerkes izziņa par H. Hanzenas zinātnisko darbu, Harkiva [krievu val.].

²⁰ E. S. Rozovskaia, G. Ganzen, “Chuvstvitel'nost' serdtsa k serdechnym gliukozidam pri eksperimental'nom miookarde”, no Eksperimental'nye issledovaniia po farmakologii serdtsa (Kharkov: UIEM, 1941), 79–92. Dati no: Sovetskaia literatura po meditsine: Ukazatel' knig i statei, 1941–1944 (Moskva: Izdanie Akademii meditsinskikh nauk SSSR, 1948), 443.

²¹ PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums, inv. nr. 208–210. Saskaņā ar A. Haldina rakstīto.

Gan Harkovas Medicīnas institūta Farmakoloģijas katedras vadītāja, gan Ukrainas Sanitāri ķīmiskā ķīmijas institūta direktora profesora Čerkasa skatījumā Herta Hanzena ir raksturojuma kā savai lietai uzticīga komuniste ar izteiktām, pat izcilām organizatoriskām spējām.²² 1940. gadā Hanzena pabeidza Marksisma ļeņinisma vakara universitāti, tad arī sekoja radikāls pagrieziens viņas dzīvē.

Vēlreiz atgriežoties pie Dainas Bleieres pētījuma par latviešu sieviešu komunistu likteni Padomju Savienībā pirms Otrā pasaules kara, jāatzīmē, ka pētniece šīs sievietes sadala grupās pēc viņu izcelsmes vietas un vecuma (paaudzes). Pirmajai paudzei pieder jaunietes, kas Pirmā pasaules kara laikā kopā ar vecākiem evakuējās uz Iekškrieviju. Otrā latviešu sieviešu komunistu paudze ietver Padomju Krievijā dzimušās jaunietes. Daudzu, īpaši otrās paudzes sieviešu komunistu, primārā identitātes zīme – padomju cilvēks. Herta Hanzena, lai gan dzimusi Latvijā, neapšaubāmi piederēja tieši šai komunistu kategorijai.²³

Varbūt, ja nesekotu padomju okupācija un 40. gadu politiskās pārmaiņas Baltijā, un Otrais pasaules karš, Herta Hanzena būtu kļuvusi par vienu no daudzām Krievijā sekmīgi strādājošām mediķēm zinātniecēm. Taču viņas dzīvē notika radikāls pavērsiens, kas pilnībā izmainīja jaunās zinātnieces dzīvi.

Trauksmainie un bīstamie 40. gadi

1940. gada 22. septembrī Ukrainas komunistiskās (boļševiku) partijas Harkovas apgabala komitejā pienāca Hanzenai adresēts sūtījums, kas bija rīkojums jeb pavēle visdrīzākajā laikā ierasties Maskavā VKPb(b) CK kadru daļā pie biedra Siliņa.²⁴ 1940. gadā jauno komunisti no Harkovas pārcēla darbam Maskavā. Intrīģējošu informāciju par tikšanos ar Hertu Hanzenu Maskavā vēl pirms Otrā pasaules kara Jānim un Ņinai Stradiņiem, īsi pirms viņas nozīmēšanas direktores amatā, pavēstīja profesors Augusts Kirhenšteins (1872–1963), apliecinot, ka iepazinis Hertu Hanzenu vēl pirms padomju varas nodibināšanas Latvijā. Toreiz viņa

---

²² R-10524, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums.

²³ Daina Bleiere, "Sievietes un padomju vara Latvijā", 103.

²⁴ R-10522, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. Paziņojums Nr. 112 par steidzamu H. Hanzenas izbraukumu uz Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas Kadru pārvaldi Maskavā, 1940. gada 29. oktobris [krievu val.].

bijusi “piestiprināta” Latvijas Republikas delegācijai, latviski runāt neesot pratusi vai arī izlikusies, ka neprot. Tāpēc liels bijis Kirhenšteina izbrīns, kad viņš to vēlāk sastapa Latvijā kā valdības padomnieci ar perfektām latviešu valodas zināšanām!²⁵

1940. gada nogalē Hanzena saņēma norīkojumu darbam Rīgā, jo Latvijas iekļaušana kopējā padomju sistēmā prasīja uzticamus kadrus. Sākotnēji viņa vadīja Veselības aizsardzības tautas komisariāta kadru daļu, sniedzot savu artavu Latvijas Republikas veselības sistēmas pārveidē uz padomju pamatiem. 1941. gada 16.–17. februārī Rīgā organizētajā Padomju Latvijas ārstu 1. konferencē, kas bija veltīta padomju veselības aizsardzības pamatprincipu ieviešanai, savu komunistes viedokli izteica arī Hanzena.

Sovjetizācijas procesu Latvijā pārtrauca Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai un kara sākums 1941. gada 21. jūnijā, kas padomju iestādes piespieda evakuēties uz Iekškrīeviju. Biedrene Hanzena atgriezās Harkovā, kur tobrīd atradās vecāki un dēls. Pilsētu jau bombardēja. Tomēr viņa pie-teicās darbam savā iepriekšējā institūtā. Kara dēļ situācija kļuva aizvien sarežģītāka, un institūts ar tā līdzstrādniekiem, arī Hanzenu, tika evakuēts uz Mahačkalu Dagestānas APSR. Jaunajā vietā noderēja Hanzenas pieredze un prasmes, viņas uzdevums bija arī evakuēto hospitāļu inspekcija.²⁶

1942. gada decembrī Hanzena tika atsaukta no darba institūtā un norīkota strādāt PSRS Veselības aizsardzības ministrijā (PSRS Veselības tautas komisariāta aparātā) vecākās inspektora amatā.²⁷

1944. gadā novembrī fronte tuvojās Latvijai, un Herta Hanzena saņēma 14. oktobrī parakstītu Latvijas PSR Tautas komisāru padomes izdoto aplie-cību Nr. 3705-a par to, ka viņa ir “Latvijas PSR Veselības tautas komi-sariāta pilnvarotā un tiek norīkota darbā no Sarkanās Armijas atbrīvotajā Latvijas PSR teritorijā”.²⁸

---

²⁵ “Tāds ir bijis tas mūsu laiks”, 290.

²⁶ R-10514, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. H. Hanzenas apliecība, Ukrainas PSR Veselības aizsardzības tautas komisariāts, 1942. gads [krievu val.]; R-10508, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. H. Hanzenas komandējuma apliecība uz Buinalskas pilsētu [krievu val.].

²⁷ R-10524, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums.

²⁸ R-10512, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. Latvijas PSR Veselības aiz-sardzības tautas komisariāta pilnvarotā apliecība Nr. 3705-a, izdevusi Latvijas PSR Tautas komisāru padome, 1944. gada 14. oktobris [krievu val.].

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ/БОЛШЕВИКОВ/ УКРАИНЫ
 Харьковские Областной Комитет.
 № 112. 29. октября 1940 года.
 Тов. ХАНЗЕН Г.А.
 Отдел Кадров Харьковского Обкома КП/б/У сообщает,
 что Вам необходимо выехать срочно в г.МОСКВУ в Управ-
 ление Кадров ЦК ВКП/б/ к тов. СИЛИЦУ
 Секретарь Обкома КП/б/У ЧЕРНОВ / ЧЕРТОВ /
 Тир. 100 экз.

Ukrainas Komunistiskās (boļševiku) partijas apgabala komitejas 1940. gada 29. oktobra paziņojums H. Hanzenai steidzami ierasties Maskavā VKPb(b)CK kadru daļā pie biedra Siliņa

СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
ЛАТВИЙСКОЙ ССР
 14 октября 1944 г.
 № 3705-а
Удостоверение
 Предъявитель сего тов. ХАНЗЕН Герт
Августовна
 является Уполномоченным
НАРКОМЗДРАВА Латвийской ССР
 и направляется к месту работы в освобожденную Красной Армией от немецких захватчиков территорию Латвийской ССР.
 Удостоверение действительно по 18 ноября 1944 г.
 Заместитель Председателя Совета Народных Комиссаров Латвийской ССР (А. БОХОН)
 Управляющий Делами Совета Народных Комиссаров Латвийской ССР (О. СТАНКЕ)
 Заказ № 3973.

Latvijas PSR Tautas komisāru padomes 1944. gada 14. oktobrī Hertai Hanzenai izsniegts apliecinājums par viņas kā Veselības tautas komisariāta pilnvarotās nosūtīšanu uz Latvijas PSR

Ieviešot padomju veselības aizsardzības sistēmu

Tūlīt pēc ierašanās Rīgā Hanzenu norīkoja strādāt par republikas sanitārā dienesta vadītāju, bet 1945. gada nogalē viņu iecēla par tikko dibinātā Republikas sanitārā izglītības nama direktori, nomainot Paulu Stradiņu, kas vadīja šo iestādi iepriekš (1944–1945). Politiski “pareizi” motivētā Hanzena spēja jauno struktūru izveidot par nozīmīgu sanitārās izglītības organizatoriski metodisko centru.

Viņas turpmākā darbība tiks ieskicēta pēc viņas pašas autobiogrāfijā aprakstītā: “1948. gadā man piedāvāja vadīt sanitāri ķīmisko laboratoriju, kurā nostrādāju līdz 1951. gada novembrim. No laboratorijas aizgāju sakarā ar pārvedumu darbam Latvijas PSR Ministru padomē. Ministru padomē nostrādāju gandrīz desmit gadus vecākā referenta amatā un par veselības aizsardzības un sociālā nodrošinājuma grupas vadītāju.”²⁹

Kā centīgu komunisti un nomenklatūras darbinieci Hanzenu vairākkārt izvirzīja un ievēlēja Rīgas pilsētas Kirova rajona darbaļaužu deputātu padomē. 1950. gada augustā, atzīmējot Latvijas PSR 10 gadu jubileju, “par izciliem sasniegumiem tautas veselības aizsardzībā”, Hertai Hanzenai piešķīra Latvijas PSR nopelniem bagātās ārstes goda nosaukumu.³⁰ 1959. gada 28. septembrī sakarā ar 50 gadu jubileju viņu apbalvoja ar Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidija goda rakstu.³¹

Un, lūk, kārtējais negaidītais dzīves pavērsiens. 1961. gada 9. februārī Latvijas PSR Ministru padomes referente Herta Hanzena ar Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas pavēli tika norīkota par Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja direktori.³² Vērtējot jauno amatu Hanzenas biogrāfijā, no vienas puses, tas it kā nebija nejaušs, jo kopš 50. gadiem viņa netiešā veidā bija saistīta ar topošo medicīnas vēstures muzeju. 1953. gada 15. jūlijā Latvijas PSR Ministru padome izskatīja jautājumu “Par darba uzlabošanas pasākumiem Rīgas Medicīnas institūtā”,

---

²⁹ R-7792, PSMVM Rokrakstu un dokumentu krājums. H. Hanzenas kadru uzskaites anketa, 1961. gads [krievu val.].

³⁰ Ibid.

³¹ “Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidija dekrēts par apbalvošanu ar Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidija goda rakstu”, Cīņa, 1959. gada 29. septembris, 1.

³² PSMVM arhīvs, Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962, 1. “Pavēle Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijai, 1957. gada 17. oktobris, “Par LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Medicīnas vēstures muzeja atvēršanu”” [krievu val.]

kura pakļautībā tobrīd atradās muzejs, un, atbalstot Hanzenas vadītās veselības aizsardzības darba grupas vērtējumu (1953. gada 20. jūnija slēdziens), pieņēma lēmumu Nr. 695, kurā kritizēja Rīgas Medicīnas institūta Veselības aizsardzības katedras darbu, kas esot “vāji apgādāta, maz uzskates līdzekļu, LPSR Veselības aizsardzības ministrijas rīcībā esošais muzejs nav sakārtots un nodarbību noturēšanai netiek izmantots”.³³ Šeit ir jāpaskaidro, ka Pauls Stradiņš vēl iepriekš bija visai negatīvi noskaņots par savas kolekcijas nodošanu katedrai. Tāpēc var tikai apbrīnot Stradiņa uzņēmību un neatlaidību šajā grūtajā laikā mēģinot rast savai kolekcijai vietu padomju sistēmā, vienlaikus saglabājot tās autonomiju.

Hruščova laika “atkušņa” notikumi – politieslodzīto atbrīvošana, armijas, partijas un komjaunatnes štatu samazināšana, atbrīvojot dažu labu ēku – un Paula Stradiņa izmisīgais lūgums varas iestādēm muzejam ierādīt tikko kā atbrīvojušās Arsenāla telpas Jēkaba laukumā³⁴ – tas viss radīja apstākļu kopumu, lai 1957. gada 1. oktobrī Veselības aizsardzības ministrija pieņemtu lēmumu dibināt Medicīnas vēstures muzeju (MVM) kā patstāvīgu iestādi. Ar 1957. gada 3. septembra Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes lēmumu (protokols Nr. 85, 5. pants) Veselības aizsardzības ministrijas paspārnē tika dibināts Medicīnas vēstures muzejs.³⁵ Lielā mērā pateicoties Latvijas PSR CK otrajam sekretāram (1956–1960) Vilim Krūmiņam, muzejam tika ierādīta ēka Rīgā, Leona Paegles ielā 1, kuru iepriekš izmantoja komjaunatnes CK kā centrālo ēku. Pēc profesora Stradiņa ieteikuma muzejam tika iecelts arī jauns vadītājs, direktora pienākumu izpildītājs (1957–1960) – mākslinieks butaforists Oļģerts Krūmiņš, kura uzdevums bija sagatavot muzeja ekspozīcijas pārveidai un remontam. 1958. gadā reizē ar kārtējo remontu muzeja darbinieki uzsāka fonda priekšmetu signēšanu un pakošanu.

1957. gadā tika izveidota muzeja zinātniskā padome, kuru vadīja profesors Aleksandrs Bieziņš. Darbu koordinēšanai un palīdzībai muzeja

---

³³ Jānis Stradiņš, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja tapšana un izveidošanās”, 61–62.

³⁴ Ibid., 78.

³⁵ Ibid.; PSMVM arhīvs, Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962, 1. “Pavēle Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijai, 1957. gada 17. oktobris, “Par LPSR Veselības aizsardzības ministrijas Medicīnas vēstures muzeja atvēršanu”” [krievu val.].

³⁶ Ar to pašu pavēli O. Krūmiņš tika iecelts par muzeja direktoru. Sk.: Ibid.

zinātniskās padomes sastāvs tika papildināts ar prominentiem partijas vecbiedriem, piemēram, ar Latvijas Kompartijas CK Veselības aizsardzības organizācijas vadītāju Annu Brālīti, Rīgas Medicīnas institūta Sociālās higiēnas un veselības aizsardzības katedras vadītāju Fjodoru Grigorašu, republikas veselības ministra vietnieku Vladimiru Ozoliņu u. c.³⁷ 1958. gada 17. martā ar LPSR veselības aizsardzības ministra (1946–1959) Ādolfā Krausa pavēli Nr. 91/1 “Par Medicīnas vēstures muzeja zinātnisko padomi” jaunajā padomē tūlīt pēc tās priekšsēdētāja, ministra vietnieka Ozoliņa, muzeja direktora Krūmiņa, sekoja Ministru padomes referente Hanzena.³⁸ Zinātniskās padomes sastāvā Hanzena palika 1958. un 1959. gadā.³⁹ Viņa godprātīgi pildīja savus pienākumus, reizi pa reizei izsakot savu viedokli par ekspozīcijas veidošanu. Hanzenas domāšanu, uzskatus īpaši labi raksturo viņas teiktais 1958. gada 14. novembra sēdē, kurā tika apspriesta “pirmatnējās kopienas” ekspozīcija. Hanzenu uztrauca jautājums, “vai darba ietekme cilvēka attīstībā nav par maz parādīta”. Arī 1959. gada 18. februāra zinātniskās padomes sēdē viņa kolēģiem lika pie sirds, ka ekspozīcija jāapspiež ļoti rūpīgi, sevišķi padomju periods, taču jāpadomā arī par ekspozīcijai nepieciešamajiem līdzekļiem. 1959. gada 22. janvārī, veidojoties muzeja konsultatīvajai padomei, tajā vieta atradās arī Hanzenai.⁴⁰ Tas viss liecina, ka Hanzena šos gadus atradās visciešākā saiknē ar muzeju.

Direktora Oļģerta Krūmiņa vadītajam kolektīvam gan objektīvu (aizkavējies ēkas remonts), gan subjektīvu iemeslu dēļ (pietrūka uzstājības) 1958. un 1959. gadā neizdevās atklāt muzeju apmeklētājiem. Par savām grūtībām 1959. gada 26. jūnijā viņš informēja veselības aizsardzības ministru, ziņojot, ka eksponēšanas darbi rit normāli, tiek šķīroti materiāli,

---

³⁷ PSMVM arhīvs, Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962. Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas pavēle Rīgā Nr. 91/1 17. martā 1958. gadā “Par Medicīnas muzeja Zinātnisko padomi” [krievu val.].

³⁸ PSMVM arhīvs, Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962, 1. Ar to pašu Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrija pavēli O. Krūmiņš tika iecelts par muzeja direktoru.

³⁹ PSMVM arhīvs, Muzeja zinātnisko darbinieku apspriežu protokoli, 1958, ind. 61/5; 1962, 13–28. MVM zinātniskās padomes protokoli, 1958–1959.

⁴⁰ PSMVM arhīvs. Muzeja zinātnisko darbinieku apspriežu protokoli, lieta 2. Zinātniskās padomes protokols Nr. 8, 13. novembris, 1959. Pie MVM ar Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas kolēģijas lēmumu 1959. gada 22. janvārī nodibināta konsultatīvā zinātniskā padome 10 pastāvīgo locekļu, septiņu konsultantu un trīs partijas un sabiedrisko organizāciju pārstāvju sastāvā.

atdalīti fondu materiāli, pagrabā demontēti pārvestie grupu stendi, mākslinieciski noformēti, ir grūtības ar Padomju nodaļu un Baltijas tautu nodaļu. Tie nevar būt izšķiroti un zinātniski apstrādāti, jo trūkst nodaļu vadītāju un zinātnisko līdzstrādnieku, līdz ar to tiek traucēts normāls muzeja darbs un novilcināta muzeja atklāšana.⁴¹

Dažādi var vērtēt Krūmiņa administratora, vadītāja prasmes, taču 1961. gada 31. janvārī notika muzeja vadības maiņa. Pamatojoties uz Latvijas PSR veselības aizsardzības ministra 1960. gada 2. decembra pavēli, Krūmiņš nodeva un Vladimirs Šmits, klātesot ministrijas pārstāvim Ošeniekam, pieņēma muzeja lietas un vērtības, vēlreiz apliecinot, ka Baltijas nodaļa ir gatava par 50%, bet Padomju nodaļā darbi ir tikai sākuma stadijā.⁴²

Pamazām valstī mainījās politiskā situācija. Hruščova “atkusni” nomainīja “atkala” (LKP CK pirmā sekretāra Arvīda Pelšes vadībā), kuras atskaņas atbalsojās 1960. gada jūnijā Latvijas PSR medicīnas vēsturnieku I sesijas lēmumā “ar buržuāziskā nacionālisma” nosodījumu: “Medicīnas vēstures pētījumiem jābūt vērstiem pret vietējā buržuāziskā nacionālisma ideoloģijas izpausmēm”.⁴³

Šai laikā nacionālā komuniste LKP CK nodaļas vadītāja (1949–1956), LKP CK locekļa kandidāte (1949–1959), LPSR AP deputāte (1951–1963) Ella Ankupe (1908–1986) tika atstādināta no muzeja kuratores pienākumiem.⁴⁴ 1961. gada 9. februārī Hanzena tika nozīmēta par topošā Medicīnas vēstures muzeja direktori.⁴⁵

1961. gada 17. februārī, pamatojoties uz Latvijas PSR veselības aizsardzības ministra 1961. gada 8. februāra pavēli Nr. 164/12, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja direktora pienākumu izpildītājs Vladimirs Šmits nodeva un direktore Herta Hanzena pieņēma muzeja lietas un

---

⁴¹ PSMVM arhīvs, O. Krūmiņa personīgā lieta, 9. Muzeja direktora O. Krūmiņa ziņojums Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministram V. Ozoliņam.; J. Gertāne, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs”, Cīņa, 1959. gada 25. oktobris, 4.

⁴² PSMVM arhīvs, O. Krūmiņa personīgā lieta. Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas Rīgā pavēle Nr. 962/12, 1960. gada 2. decembris, “Par P. Stradiņa medicīnas vēstures muzeja vadītāju maiņu” [krievu val.].

⁴³ “Tāds bija mūsu laiks”, 183.

⁴⁴ Jānis Stradiņš, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja tapšana un izveidošanās”, 83.

⁴⁵ PSMVM arhīvs, Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962. MVM 274/1 pavēle Latvijas PSR Nr. 164.

vērtības.⁴⁶ Svarīgi atzīmēt, ka, Hanzenai pārņemot muzeju, nekas nebija mainījies – Baltijas nodaļas ekspozīcija joprojām bija gatava par 50 %, Padomju nodaļa – sākuma stadijā.

Iespējams, ka pamatojumā, kāpēc tika izvēlēta tieši Hanzena, daļa taisnības ir muzeja partijas organizācijas sekretāram Haldinam, kurš 1969. gada 16. decembrī sniegtajā raksturojumā apgalvoja, ka viņas iecelšanu direktores amatā noteica tas, ka muzejs tolaik atradās smagā stāvoklī; gada plāni sistemātiski netika pildīti, muzeja atklāšanas termiņi nemitīgi tika pārcelti. Šinī situācijā Hanzena ar savu darba piemēru un augstajām prasībām muzeja personālam spēja panākt plānu izpildi un muzeja atklāšanu.⁴⁷

Taču jaunais amats nozīmēja arī ko citu. Hanzena tika izvītota no padomju nomenklatūras augšējā līmeņa. Minētās pārmaiņas Latvijā vērtējamas kā atskaņas no kopējā Padomju Savienībā notiekošā procesa. 60. gados nomenklatūras darbinieku rindās notika pārmaiņas. Daļa darbinieku sievietes, kas bija aktīvas 40. gados, tagad tika nosūtītas pensijā vai pazeminātas amatā. No šāda skatpunkta raugoties, Hanzenas nosūtīšana uz muzeju iepriekš minētā procesa gaitā jāvērtē gan kā partijas kontrole pār muzeju, gan kā pašas Hanzenas karjeras lejupslīdes tendence. Piemērs nav tālu jāmeklē. Un šeit var atsaukties uz Hanzenas karjerai tik līdzīgajām gaitām, ko piedzīvoja PSKP Maskavas pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāre (1954–1957), dēvēta par “Katrīnu Lielo”, vēlākā PSRS kultūras ministre, leģendārā, faktiem un mītiem apvītā Jekaterina Furceva, uzticama komunisma idejai, bet savējo nodota.⁴⁸

Visā šajā kontekstā šķiet dīvaini, ka Rīgas medicīniskā sabiedrība Hanzenas iecelšanu muzeja direktores amatā uzņēma ar neizpratni. Šādai notikumam gaitai tā nebija gatava, bija pat pārsteigta, un šai sakarā virmoja dažādi viedokļi.

Medicīnas vēsturnieks, ilggadējs Hanzenas vietnieks muzejā Kārlis Ēriks Arons uzskatīja, ka Hanzena bija tipiska voluntāra padomju iestādes vadītāja un viņa pati gribējusi šo amatu. Viktors Mihailovičs Krūmiņš

---

⁴⁶ PSMVM arhīvs, Muzeja lietu un vērtību pieņemšanas–nodošanas akti, lieta 1, 1–6. akts, 1961. gada 31. janvāris.

⁴⁷ PSMVM arhīvs, Hertas Hanzenas personas lieta.

⁴⁸ Ar terminu “nomenklatūra” šaurākā nozīmē Padomju Savienībā apzīmēja amatu sarakstu, kuros iecēla ar attiecīgā līmeņa partijas institūciju atļauju. Sk.: Daina Bleiere, “Sievietes un padomju vara Latvijā”, 13; Ekaterina Furtseva, sk. <https://24smi.org/celebrity/4446-ekaterina-furtseva.html> [sk. 12.10.2022.]..

esot gribējis tikt vaļā no savas visai smagā rakstura referentes. Savukārt Hanzenu nemulsinājusi pašas ignorance medicīnas vēsturē, jo viņa uzskatījusi, ka nomenklatūras darbinieks tolaik varēja vadīt jebkuru padomju iestādi. Viņasprāt, vadītājs – tā bija profesija.⁴⁹

Līdzīgu viedokli par Hanzenas atbilstību direktores amatam izteica arī akadēmiķis Jānis Stradiņš: “Dogmatiski noskaņota dāma, muzeju vadīja 12 gadus līdz savai nāvei. Pirms tam viņa strādāja Ministru padomē, bet Vitālijs Rubenis negribēja viņu pie sevis paturēt, tādēļ iecēla par muzeja direktori. Taču viņš atzina, ka “bez Hanzenas būtu grūti atklāt muzeju, viņa ieviesa stingru disciplīnu.”⁵⁰

Ilggadējā muzeja darbiniece (1957–2009) Aija Dirbe kādā intervijā minējusi, ka “1961. gadā par direktori kļuva no Ministru padomes atsūtīta dāma – Herta Hanzena –, no kuras tur gribēja tikt vaļā. Viņa runāja galvenokārt krieviski, kaut gan labi prata latviešu valodu. Muzeja direktorēm – gan Hertai Hanzenai, gan vēlāk Marijai Ļebedkovai – bija tendence pieņemt darbā cilvēkus, kas prot runāt tikai vienā – krievu – valodā”. Vēl neilgi pirms Atmodas bijis pat nolemts visu muzeja dokumentāciju kārtot tikai krievu valodā.⁵¹

Atceroties pirmos gadus (kopš 1969. gada) muzejā, savu viedokli par muzeja gaisotni un direktori ieskicēja arī medicīnas vēsturnieks Arnis Vīksna: “Muzeja atmosfēra bija diezgan nomācoša. Direktore H. Hanzena bija caurkritusi padomju nomenklatūras darbiniece ar lejupslīdošu karjeru un muzeju kā pēdējo pieturvietu tajā. Viņa uzturēja stingru disciplīnu, kas nemaz nebija slikti, un vēl stingrāku ideoloģisko pārraudzību, jo bez aizdomīguma un modrības muzejs nu galīgi nevarēja iztikt. Tam bija vajadzīgi uzticīgi kadri, un tie tika rekrutēti no veterāniem, kas uz muzeju nāca atpūsties pēc revolucionāriem un militāriem nopelniem.”⁵²

Laikam jau dažādos uzskatus par Hanzenas piemērotību muzeja direktores amatam vislabāk noslēgt ar akadēmiķa Stradiņa savulaik sacīto: “Lēmums par Hanzenas iecelšanu muzeja direktores amatā nebija diskutējams, to lēma Centrālkomiteja. Tomēr viņa bija lietpratīga administratore, vismaz neļāva izvazāt muzeja fondus, kas tomēr Krūmiņa (direktors,

---

⁴⁹ “Tāds ir bijis tas mūsu laiks”, 290–291.

⁵⁰ *Ibid.*, 290.

⁵¹ Mārtiņš Vesperis, “Mūžs muzejā. Saruna ar Aiju Dirbi”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 8 (2007): 193.

⁵² Arnis Vīksna, “Tumša nakte”, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 1 (1999): 139.

1957–1960) un viņa vietnieka Induļa Lietuvieša laikā ir noticis, turklāt diezgan pamatīgi. Bez Hanzenas būtu grūti atklāt muzeju, jo viņa ieviesa stingru disciplīnu⁵³ un bija svarīgi, lai Padomju medicīnas nodaļa būtu kārtībā, pārējais nebija tik svarīgi.”

Direktores (1961–1972) Hertas Hanzenas personība un vadības stils

Hanzenas pamatuzdevums jaunajā amatā bija sagatavot kolekcijas pārvešanai uz jaunajām telpām Leona Paegles ielā un atvērt muzeju apmeklētājiem. Tas nebija izdevies nedz 1959., nedz 1960. gadā. Tagad bija atrasts īstais cilvēks. Spriežot pēc Hanzenas tālākās darbības, viņa labi zināja un saprata, ko no viņas gaida. Turklāt viņa, tāpat kā visus partijas uzdevumus, to uztvēra kā pienākumu un misiju. Vispirms viņa sevi pierādīja kā lietpratīgu administratori. Jau 1961. gada 2. aprīlī jaunā direktore visai skarbā veidā vērsās pie Rīgas izpildkomitejas Remonta un celtniecības uzņēmuma direktora Kogana ar lūgumu “pieņemt steidzamus mērus celtniecības pabeigšanai un bezatbildībai”, norādot, ka objekts jānodod ekspluatācijā līdz 15. maijam.⁵⁴

Galvenais klupšanas akmens muzeja atvēršanai bija padomju ekspozīcijas iekārtošana, kas pati par sevi bija grūts uzdevums ne vien politisku iemeslu dēļ, bet arī tāpēc, ka nebija kvalitatīvu krājuma materiālu un galvenais – trūka padomju ekspozīcijas koncepcijas. Muzeja kopējo konceptuālo struktūru izstrādāja vēl Pauls Stradiņš, par pamatu pasaules medicīnas vēstures attēlojumam izvēloties hronoloģisko principu. 1958. gadā žurnālā “Veselība” profesors publicēja topošā muzeja nodaļu sarakstu. Tajā figurēja gan Padomju, gan t. s. Baltijas nodaļa. “Ar maketu un ilustratīvo materiālu palīdzību centīsimies parādīt, kā attīstījušies ārstniecības paņēmieni, kādi tie bijuši vairākus gadu tūkstošus atpakaļ. Medicīnas vēstures muzeja augšējās stāvos ir paredzēts iekārtot Jauno un Jaunāko laiku medicīnas vēstures nodaļas, divi stāvi būs iedalīti Padomju Savienības un Baltijas medicīnas vēstures attīstības parādīšanai.”⁵⁵

---

⁵³ “Tāds ir bijis tas mūsu laiks”, 290.

⁵⁴ PSMVM arhīvs, 25–26.

⁵⁵ Pauls Stradiņš, “Medicīnas vēstures uzdevumi”, *Veselība*, Nr. 1 (1958): 13.

Arī medicīnas vēsturnieks Kārlis Arons apstiprināja, ka “ekspozīcija bija sākta pēc prof. P. Stradiņa ieceres, taču nenobeigta”.⁵⁶

Hanzena profesora Stradiņa viedokli respektēja, taču uzskatīja par savu pienākumu izvērstā veidā pasniegt tieši padomju medicīnu, pilnībā apejot t. s. “buržuāziskās” Latvijas periodu. Pats Kārlis Ēriks Arons līdztekus savam darbam RMI Veselības aizsardzības organizācijas un medicīnas vēstures katedrā 1960. gada janvārī sakarā ar aizkavējušos Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja atvēršanu apmeklētājiem ar ministrijas nosūtījumu pārnāca darbā uz muzeju par zinātnisko līdzstrādnieku (1960–1965). Kad viņš ieraudzīja muzeju, tas jau bija profesora izplānots pa stāviem, bet tajā nebija vietas t. s. Padomju nodaļai. To izveidoja vēlāk direktoru Vladimira Šmita un Hertas Hanzenas vadībā. Taču ne muzeja direktori, ne nodaļas vadītāji Padomju nodaļas ekspozīcijas saturu nepadarīja apmeklētājiem interesantāku. Tajā tā arī dominēja sliktas kvalitātes fotoportreti. Tomēr 1961. gadā muzejs vēra durvis apmeklētājiem.⁵⁷

Visi, kas tolaik strādāja muzejā, atcerējās, ka “saskaņa un sastrādāšanās ar Hanzenu Aronam neiznāca”. Pats viņš šo laiku raksturoja šādi: “Bija grūti. Savu darbību muzejā viņa sāka ar Padomju nodaļas kārtējo pārveidošanu. Stendos vajadzēja izlikt vai visu padomju profesoru portretus. Mēs izgriezām no Krievijas žurnālos publicētiem nekrologiem un jubilejas rakstiem portretus, līmējām tos citu pie cita, aicinājām konsultantus. Lai ekspozīcijā ievietotu dažādu universitāšu izsniegtos ārsta diplomus, bija jāstrīdas un jāpārliecina, par Latvijas brīvvalsts periodu vispār nedrīkstēja ieminēties... Turklāt ekspozīciju vajadzēja rādīt Glavļitam...”⁵⁸

Savukārt nākamā muzeja direktore Marija Lebedkova, vēl kā medicīnas studente uzsākot darbu muzejā, 1960. gadā ieraudzīja “piecas brīnišķīgas ekspozīcijas zāles, pie kuru sienām greznojās vienīgi padomju medicīnu portreti, īstas muzeja faktūras nebija, nebija arī padomju ekspozīcijas koncepcijas, kuras izstrādē lieli nopelni piederēja K. Aronam, V. Ogam un nopelniem bagātajai ārstei H. Hanzenai.”⁵⁹

Hanzena steidzās pēc iespējas ātrāk sagatavot muzeju atvēršanai. 1961. gada 8. aprīlī Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks

---

⁵⁶ Tāds bija mūsu laiks, 408.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid., 409.

⁵⁹ M. Lebedkova, “25-letie muzeja istorii meditsiny im. P. Stradina”, Iz istorii meditsiny 13 (1983): 17.

Vilis Krūmiņš izdeva pavēli, kas apstiprināja speciālas komisijas izveidi muzeja atvēršanai, kuras sastāvā bez direktores Hanzenas iekļāva atbildīgos zinātniskās padomes locekļus un Rīgas lielāko muzeju direktorus.⁶⁰

Nav dokumentu, kas apstiprinātu viņu darbības ietekmi. No malas skatoties, šī jaunā iestāde varēja palīdzēt vienīgi ar padomu. Tomēr 17. jūlijā, trīs dienas pirms Medicīnas vēstures muzeja atvēršanas, visi komisijas locekļi parakstījās, ka “viņi iepazinušies ar muzeja ekspozīciju, un atzina, ka P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs pēc sava idejiski teorētiskā un zinātniskā satura, kā arī mākslinieciskā noformējuma var būt atvērts publiskai apskatei”.⁶¹

1961. gada 20. jūlijā, gandrīz pēc četriem gadiem kopš pāriešanas uz jaunajām telpām, Rīgas centrā, Leona Paegles ielā 1, notika muzeja svinīga atklāšana.⁶² Dienu iepriekš ar avīzes “Rīgas Balss” starpniecību muzeja direktore vēstīja par jaunā muzeja atklāšanu.⁶³ Laikraksts “Padomju Jaunatne” žurnālista A. Kalna personā atvēlēja izdevuma puslapu, lai iepazīstinātu lasītājus ar jauno muzeju.⁶⁴ Muzeja darbiniece Aija Dirbe atmiņās muzeja atklāšanas ceremoniju apraksta šādi: “Atklāšanas zāle bija pārpildīta, prezidijs ieņēma vietas, visi viesi nemaz netika zālē. Tad Herta piecēlās un teica, lai muzeja darbinieki atstāj zāli. Mēs visi aizgājām mājās. Nebija nekāda svinīga iespaida no muzeja atklāšanas.”⁶⁵

Medicīnas muzeja oficiālo atklāšanas ceremoniju ar savu klātbūtni pagodināja toreizējais Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija priekšsēdētāja vietnieks Ernests Ameriks, LPSR Ministru padomes priekšsēdētājs un ilggadīgs PSRS Augstākās padomes Tautību padomes priekšsēdētājs Veselības aizsardzības ministra jaunais vietnieks Vilhelms Kaņeps, Medicīnas vēsturnieks no Maskavas profesors Boriss Petrovs, viesi no Lietuvas,

---

⁶⁰ PSMVM arhīvs, Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962, 20. Latvijas PSR Ministru Padome, rīkojums, Nr. 398-r, 1961. gada 8. aprīlis [krievu val.].

⁶¹ *Ibid.*, 21. Akts, parakstīts Rīgā 1961. gada 17. jūlijā [krievu val.].

⁶² Ian Stradin', Karl Aron, “Otkrytie Muzeia istorii meditsiny imeni Pavla Stradinia”, *Iz istorii meditsiny* 4 (1962): 216–220; Jānis Stradiņš, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja tapšana un izveidošanās”, 67–83.

⁶³ Herta Hanzena, “Rīt atklās Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeju”. *Rīgas Balss*, 1961. gada 19. jūlijs, 4.

⁶⁴ A. Kalns, “Jauns muzejs – velte PSKP XXII kongresam”. *Padomju Jaunatne*, 1961. gada 21. jūlijs, 4.

⁶⁵ Arnis Vīksna, “Pauls Stradiņš (1896–1958): Nepublicēti dokumenti un materiāli”, *Latvijas Ārsts*, Nr. 1 (1996): 74 [dok. Nr. 30.]

Igaunijas, Krievijas. Atklāšanas pasākuma otrajā dienā sarīkotajā zinātniskajā sesijā ar Hanzenas, Arona un nodaļu vadītāju referātiem un plašām debatēm viesi tika iepazīstināti ar muzeja izveidošanas gaitu un attīstības perspektīvu.⁶⁶ Pēc gada, 1962. gada 21. jūnijā, tika apstiprināts “Nolikums par muzeju”.⁶⁷

Direktores un kolektīva sadarbība

Otrs jaunās direktores uzdevums bija veidot stabilu, saliedētu un rosīgu darbinieku kolektīvu. Taču Hanzena ienāca daļēji vēl Stradiņa veidotā kolektīvā jau ar profesora iedibinātām tradīcijām. Kolektīvs gan pēc profesionālā, sociālā un vecuma sastāva bija visai raibs, taču tajā strādāja arī sabiedrībā pazīstami cilvēki. Daļa no tiem bija, kā toreiz teica, politiski maz uzticami. Tādi muzejā vēl kopš Paula Stradiņa laikiem, bija vairāki. Viens – izbijis leģionārs, ķirurga profesora Jēkaba Alkšņa (1870–1957) znots, savulaik diplomēts ekonomists Edgars Liepiņš (1911–1978), kas pie jaunās direktores turpināja savas darba gaitas kā galvenais fondu glabātājs (1959–1970), kādu laiku bija arī arodbiedrības priekšsēdis, un nostrādāja muzejā visu darba mūžu, atstājot par sevi vislabākās atmiņas.⁶⁸

Otrs muzeja cilvēks ar “sabožātu” biogrāfiju bija arheologs, Etno-medicīnas un seno laiku nodaļas izveidotājs un ilggadējs vadītājs Ādolfs Karnups (1904–1973), kas muzejā pavadīja sava darba mūža nogali.⁶⁹ Gandrīz visi kolēģi pret viņu izjuta dziļu pietāti. Pateicības vārdus Karnupam vēltīja Arons: “Sevišķi gribu pieminēt Ādolfu Karnupu, kuram patiesi bija liela muzeja darbinieka pieredze, reti sastopama prasme audzināt jaunatni darbam: *Nulla dies sin linea* (nevienu dienu bez darba). Karnupa vadībā par izcilu muzejnieci izauga Ausma Zviedre. Viss, kas muzejā ir izveidots par primitīvo medicīnu, par seno laiku medicīnas vēsturi, ir Karnupa

---

⁶⁶ Jānis Stradiņš, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja tapšana un izveidošanās”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 8 (2007): 83.

⁶⁷ PSMVM arhīvs. No: Materiāli par muzeja nodibināšanu un izveidošanu, 1957–1962, ind. 1/3, 1–5. Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas “Nolikums par muzeju”, 1962. gada 21. jūnijs.

⁶⁸ Kārlis Ēriks Arons, Aija Dirbe, “Edgars Liepiņš”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 4 (1999): 271–277.

⁶⁹ Arnis Vīksna, “Tumša nakte”, un Arnis Vīksna, “Atmiņas par Ādolfu Karnupu”, *Dabas un vēstures kalendārs 2004. gadam (Rīga: Zinātne)*, 2003, 209–215.

un Ausmas Zviedres darbi.⁷⁰ Pāris gadus (1968–1969) muzejā strādāja arī divreiz represētā līdzstrādniece un tulkotāja no daudzām valodām Silvija Ķuze (1921–1984).⁷¹

Tomēr Hanzena viņus respektēja. Iespējams, pašas jaunības zinātniskā darba pieredze viņu bija mācījusi, ka labai darba izpildei vajadzīgs profesionālisms, nevis atbilstīga biogrāfija. Arons ir atzinis, ka vairākums muzejā sāka strādāt, būdami neprašas muzeoloģijā. Viņus mācīja Ādolfs Karnups, turklāt darbā par galveno fondu glabātāju sāka strādāt Ināra Rudaka, kura jau bija ieguvusi labu pieredzi Latvijas vēstures muzejā.⁷² No līdzstrādniekiem, pieņemtiem vēl P. Stradiņa laikā, muzejā Hanzenas laikā turpināja strādāt sākumā vēsturnieces Aija Dirbe (1958–1993), kas kļuva par Jauno laiku nodaļas vadītāju, un Romualda Apse-Janševska (1959–1970), ieņemot Viduslaiku nodaļas vadītājas vietu. Jaunāko laiku nodaļas vadītāju (1960–1961), ārstu, arī dzejnieku Vitālu Ogu (1960–1961) 1961. gada 1. septembrī nomainīja Marija Ļebedkova.⁷³

Direktores Hanzenas vadības laikā muzejā ienāca Haļina Lapinska (1961–1962), Evelīna Dāvidsone (1961–1962), Samilo Vereteļņikovs (1961–1964), Ināra Rudaka (1961–1962), kas 1965. gadā atkal atgriezās muzejā.⁷⁴ 1965. gadā Aronu direktora vietnieka amatā nomainīja Aleksandrs Greļovs (1965–1969). Šīs pārmaiņas Arons komentēja ar šādiem vārdiem: “Atvaļināts militārists pēc manis kļuva par direktora vietnieku zinātniskajā darbā. Lāga cilvēks, taču iepriekšējā darbā viņam nebija iespēju iepazīties ar medicīnas vēsturi un muzeja vēsturi. Hanzena drosmīgi uzņēmas vadīt visu.”⁷⁵

Latvijas muzejnieku un akadēmiskajās aprindās medicīnas muzeja nosliece uz “krieviskumu–padomiskumu” bija labi zināma. Arī Arons atzina, ka “muzejam veicās ar militāristiem. Ja kādu pulkvedi Rīgā pensionēja, tas, juzdam[ie]s vēl spēku pilns, devās uz ministriju un tad pie mums.

---

⁷⁰ “Tāds ir bijis tas mūsu laiks”, 289–290.

⁷¹ S. Kiuze, “Meditsinskaia terminologija v literaturnykh istochnikakh 17 v.”, *Materialy 9 respublikanskoj konferentsii po istorii estestvoznaniia v Pribaltike* (Vilnius, 1972), 115–116.

⁷² “Tāds bija mūsu laiks...”, 412–413.

⁷³ Alvīne Ledaine, Arnis Vīksna, “Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja darbinieki no 1957. līdz 1997. gadam”, *Acta Medico-Historica Rigensia* 3 (1997): 287–298.

⁷⁴ Ingrīda Stroda, “Monumentum Medicinae”, *Veselība*, Nr. 9 (1982): 18–20.

⁷⁵ “Tāds bija mūsu laiks”, 412.

Hanzena bija gatava pieņemt darbā vai pus garnizona.”⁷⁶ Muzejā strādāja bijušais kara hospitāļa priekšnieks, ginekologs Aleksejs Haldins, pulkveži Samuilo Vereteļņikovs, Vladimirs Zuzjukins, A. Ļiharevs, Aleksandrs Greļovs un Nikolajs Ksenofontovs. Jēga bijusi tikai no Arkādija Hazanova, kurš vēl dienesta laikā pētīja medicīnas vēsturi un aizstāvēja disertāciju par krievu ķirurgu Nikolaju Pirogovu (1810–1881).

Arnis Vīksna šo darbinieku kategoriju raksturoja vēl dzēlīgāk, neaizmirstot arī jauno paaudzi: “Nekādi krietnie strādātāji gan viņi nebija, protams, izņemot partijas sapulces. No jauniem cilvēkiem savukārt laba daļa bija pasīvi garāmgājēji, kas muzejā uzturējās īsu laiku, iekams atrada labāk atalgotu vietu slinkošanai. Nomāca apziņa, ka paveiktais darbs, centieni un iniciatīva netiek vērtēta, bet tukša, pareiza kļaidāšana – tā gan. Tomēr muzejs virzījās uz priekšu, visu darba smagumu iznesot uz dažu cilvēku pleciem.”⁷⁷

Paula Stradņa Medicīnas vēstures muzeja prezidijs kādā no pasākumiem (mākslinieks Jānis Vaļūns, darbiniece Aiija Dirbe, direktore Herta Hanzena un Arnis Vīksna)

⁷⁶ “Tāds bija mūsu laiks”, 411.

⁷⁷ Arnis Vīksna, “Atmiņas par Ādolfu Karnupu”, 210.

Herta Hanzena 60. gados. PSMVM krājums

Laika gaitā, kā to kādā sarunā minēja Arons, direktorei auga nesafranās ar kolektīvu, turklāt konflikts saasinājās līdz pat tam, ka muzeja darbinieki izteica savu neuzticību direktorei.⁷⁸ Konflikta sakni atklāj 1965. gada 17. jūnija muzeja atklātās partijas sapulces protokols, kuras pirmā daļa veltīta disciplināriem jautājumiem, bet otrā – “direktores lietai”.⁷⁹ Partijas sekretārs V. Zuzjukins vērsās pie auditorijas ar vārdiem: “Es uzstājos kā partijas organizācijas sekretārs, kā muzeja līdzstrādnieks un visbeidzot kā cilvēks, pēdējā laikā muzejā izveidojusies nenormāla gaisotne, kā pamatā vadības attieksme ar līdzstrādniekiem.” Ko tad viņš pārmeta direktorei? Nesavaldību, asus, nepārdomātus izteicienus, atļaušanos pacelt balsi, nevajadzīgas pārbaudes muzejā un bibliotēkās. Viņš pieminēja arī tos visai biežos gadījumus, kad pēc sarunas ar direktori darbinieki krita bezcerībā. Visnopietnākais bija Zuzjukina apgalvojums un pārmetums direktorei, ka muzejā nav kolektīvas vadības un kolektīva darba, jo visus jautājumus direktore risina vienpersonīgi, nevienojoties ar partijas

⁷⁸ “Tāds bija mūsu laiks”, 291.

⁷⁹ PSMVM Pētniecības nodaļas zinātniskais arhīvs.

organizāciju vai vietējo komiteju. Viņš apgalvoja, ka muzejā nepastāv arī kritika un paškritika, jo cilvēki baidās izteikt savu viedokli. Ar visiem komunistiem Hanzenai ir radušies konflikti. Liels skandāls radās ar mākslinieku biedru Bikovu, kurš apgalvoja, ka ar direktori sastrādāties nevar. Komunists Greļevs (tolaik nodaļas vadītājs) pēc viena no konfliktiem uzrakstīja atlūgumu. Zuzjukins ilgi viņu atrunājis. Zuzjukins rezumēja: “Arī ar Kārli Aronu Hanzena ir uz nažiem. Esmu priecīgs paziņot, ka tagad norimis skandāls ar Bikovu, toties direktore pārmetusies uz mani. Viņa ne reizi vien beztaktiski atļāvās izteikties darbinieku klātbūtnē.” Savukārt direktore atbildes runā centās sevi attaisnot. Viņa atzina, ka tādas ir viņas rakstura īpatnības: “Nevar mani ielikt rāmjos. To es pati zinu, uz ko man ir tiesības, uz savu raksturu. Ir bijuši spriedzes brīži, to arī atzīstu. Taču lieta nav raksturā. Blakus man sēž t. s. vietnieks. Acīmredzot, izskatās, ka viņš ir, bet patiesībā viņa nav. Mums joprojām nav Padomju nodaļas vadītāja. Es esmu pārslogota, un kādam lūgt padomu man nebija laika. [...] tas izriet no pārslodzes. Ieviesām dienasgrāmatas, un rezultātā Zuzjukins pārmeta man, ka es viņu pazemojot, turklāt staigājot pa kabinetiem, lai pārbaudītu. Kamēr es esmu direktore, darīšu to, ko uzskatu par pareizu. Es cīnos par disciplīnu un strādāju priekš lietas, priekš Padomju Latvijas.”⁸⁰ Un tie bija patiesi vārdi, kas lieku reizi apliecināja Hanzenas priekšstatus par komunistiskās misijas darbu.

Protokolā piefiksēta arī Arona uzstāšanās, kas oficiāli apliecināja, ka viņš piekrīt partijas sekretāra viedoklim un atgādina direktorei gan to, cik reizes mēģinājis viņai palīdzēt, ieteikt, gan to, cik pazemojoša ir rīcība zvanīt uz bibliotēkām un pārbaudīt līdzstrādniekus [vai viņi tiešām tur darba laikā ir atrodami – R. G.]. Turklāt no vienpersonīgas vadības cieš viss muzeja darbs. Arons konstatēja, ka direktores neiecietības un uzvedības dēļ no darba pēc personīgas vēlēšanās aizgājuši 50 cilvēki, apšaubot, ka tas būtu uzskatāms par sekmīga direktores darba rādītāju.

Taču joprojām nekas nemainījās, jo Staļina laika stingrība un pārbaudes bija Hanzenas vadības darba stils. Viņas aktivitātes nenorima. Hanzenas vadībā pie muzeja tika izveidots sabiedriskais aktīvs, ko veidoja 130 ārsti, farmaceiti un vēsturnieki. Viņas vadības laikā nodibinājās starptautiski kontakti ar Kubu, Čehoslovākiju, VDR un ASV. Muzeja kultūrizglītojošais darbs notika caur Zinību biedrību.

---

⁸⁰ PSMVM Pētniecības nodaļas zinātniskais arhīvs.

Uzraugot ekspozīcijas

Vislabāk gūt priekšstatu par muzeja ekspozīcijām, kā tās izskatījās 1961. gada 19. jūlijā, dienu pirms muzeja atklāšanas, var, ieskatoties A. Pūces reportāžā, kas publicēta avīzē “Rīgas Balss”:

“Pagraba stāvā skatītājs gūst priekšstatu par pirmatnējās cilvēku kopienas laiku – šodien t. s. etnomedicīnas periods. Te pārstāvēts viens no šī senā laika slavenākajiem pieminekļiem – Polijas teritorijā izvietotā Biskupinas pilskalna apmetnes makets. Tad sekoja zāle, kas vēstīja par šķiru sabiedrības izveidošanos, un vergturu periods ar tam raksturīgo šamaņu medicīnu. Otrajā stāvā iespiedušies viduslaiki, kurus vainago Vežālija 1555. gada izdevuma anatomiskais atlants “*De Corpora Humanis Fabrica*”. Mūsdienīgos priekšstatus par cilvēka ķermeni apliecināja stikla cilvēks no Vācijas Demokrātiskās Republikas. Sekoja padomju veselības aizsardzības ekspozīcija, stāstot par tās attīstību no padomju valsts pirmajiem gadiem. Atsevišķa ekspozīcijas sadaļa bija veltīta Otrā pasaules kara medicīnai. Ēkas augšējā stāvā Pauls Stradiņš bija iecerējis parādīt medicīnas attīstību Baltijas valstīs. Tas nav īsti izdevies, jo nav savākti materiāli par Lietuvu un Igauniju. Pašreiz te vislielākā vieta ierādīta Latvijai.”⁸¹

Papildinot žurnālista skatījumu, minēsim pašu veidotāju sacīto par ekspozīciju: “Tā atspoguļoja padomju veselības aizsardzības principus. Bija izlikti pirmie dekrēti par medicīnas iestāžu nacionalizāciju, republikas sarežģīto veidošanās laiku 1919. gadā, atjaunotne 1940. gadā, karš. Goda vietā – Pauls Stradiņš, pediatrs un Raiņa draugs Andrejs Priedkalns, mikrobiologs Augusts Kirhenšteins, medicīnas vēsturnieks Ādolfs Krauss. Ekspozīciju veidoja Ādolfs Karnups, Kārlis Arons, Mudīte Skrodere, Zigrīda Auna un mākslinieki Roberts Pauzers, Oļģerts Krūmiņš un Elmārs Vende.”⁸² Hanzena prata radīt par sevi erudītas un zinošas personības iespaidu, pārliecināt sabiedrību, ka tieši viņas vārds saistāms ar Paula

⁸¹ A. Pūce, “No ķirurga akmens naža līdz atomam”, Rīgas Balss, 1961. gada 19. jūlijs, 4.

⁸² “Dažos vārdos”, Rīgas Balss, 1963. gada 4. aprīlis, 4; V. Ziuziukin, “Sovetskaia meditsinskaia nauka v ekspozitsii Muzeia istorii meditsiny im. P. Stradinhia”, Iz Istorii Meditsiny 7 (1967): 245-250; H. Hanzen, “Sovetskoe zdravookhranenie i meditsinskaia nauka v ekspozitsiikh Muzeia istorii meditsiny im. P. Stradinhia”, no Materialy III Vsesoiusnoi sessii istorikov. Doklady konferentsii (Moskva–Leningrad, 1967), 64–66.

Stradiņa mantojuma saglabāšanu, jo viņa izveidojusi muzejā profesora piemiņas istabu.

Nākamo gadu laikā ekspozīcija tika papildināta ar diviem jaunumiem – Karnupa izveidoto verdzības laika medicīnas zāli un visai ekskluzīvo Ķīnas medicīnas ekspozīciju.⁸³ Verdzības laika medicīnas zālē liela vieta tika ierādīta senās Ēģiptes medicīnai, tās saiknei ar tautas medicīnu. Izmantotie materiāli – zīmējumi, kopijas, vēstules, Ēģiptes karte u. c. Centrālā vieta atvēlēta Imhotepam (2630–2611 g. p. m. ē.), kas tiek uzskatīts par vēsturē pirmo inženieri, arhitektu un ārstu, kura vārds ir zināms. Izstādītas bija viņa statuešu kopijas fotogrāfijās, daļa ekspozīcijas atainoja Mezopotāmijas medicīnu, parādot uzskatu, ka visas slimības nāk no gariem. Redzamā vietā bija izstādīta Hamurapi staba kopija, vairāki materiāli stāstīja par Indiju, grieķu un romiešu higiēnu, kāds stends veltīts etruskiem.⁸⁴

Paula Stradiņa piemiņas istabas ekspozīcija Medicīnas vēstures muzejā
Leona Paegles ielā 1. PSMVM krājums

⁸³ Gerta Hanzen, “Nekotorye itogi raboty Muzeia istorii meditsiny im. P. Stradinia za piat’ let”, Iz istorii meditsiny 7 (1967): 23–33; Gerta Hanzen, “Sokrovishnitsa meditsinskoj kul’tury”, Meditsinskaia Gazeta, 29 avgust, 1967.

⁸⁴ Arnold Karnup, “Novye ekspozitsii v Muzee istorii meditsiny P. Stradinia”, Iz istorii meditsiny 6 (1964): 365–369.

Ekskluzīvākā bija 1962. gadā plānotā ķīniešu medicīnai veltītā ekspozīcija, par kuru jau vismaz gadu iepriekš vēstīja prese.⁸⁵ Vēlreiz atsaucoties uz bijušā direktora vietnieka zinātniskajā darbā Arona atmiņām, vēl daži vārdi par to: “Vajadzētu arī kaut ko no Ķīnas, vismaz tos eksponātus, ko savā laikā savāca profesors – viņam bija tāds labs kolekcionārs Kovlers, kas viņam šo to bija devis, no kura Stradiņš bija arī šo to atpircis. Un tad 1962. gadā no Ķīnas Tautas Republikas atnāca pēdējais dāvinājums. No Pekinas mēs saņēmām labus seno ārstu portretus, akupunktūras figūru, labas lietas, kas Eiropā nemaz tik bieži nav skatāmas.”⁸⁶ Turklāt 1958. gada ziemā Slokas iedzīvotājs Jānis Kreicbergs par 40 rubļiem pārdeva muzejam ķīniešu koka amuletu ar nedabīgi garu rokturi.⁸⁷ Tas viss direktorei likās par maz. Tāpēc 1962. gada pavasarī saskaņā ar Hanzenas rīkojumu muzeja mulāžists Roberts Pauzers izgatavoja 30 senās Ķīnas medicīnas instrumentu atdarinājumus un muzeja mākslinieks Bikovs radīja zīmējumus, kas ataino akupunktūras punktus, burvju priesterieni, Konfūcija un Ban Cjao portretus u. c. Arī mākslinieks Tāļivaldis Strautmanis pielika savu roku vairāku zīmējumu tapšanā.⁸⁸ 1962. gada 31. oktobrī muzejniekiem par prieku tika saņemts lielākais dārgums, sūtījums no Ķīnas Tautas Republikas Veselības ministrijas – ķīniešu vīrieša figūra ar atzīmētiem akupunktūras punktiem. Ekspozīciju atklāja 1963. gadā.

Līdztekus pamatekspozīcijas izveidei liela vērtība muzejā tika veltīta izstādēm, tostarp arī ceļojošām. 1962. gadā muzejā bija skatāma medicīniskās aparatūras izstāde, bija iekārtots speciāls stends par sirds ķirurģijas attīstību Padomju Savienībā – tam katru apmeklētāju bija jāpārlicina par padomju ķirurgu izcilajiem panākumiem sirds operēšanā, demonstrējot arī t. s. “mākslīgo sirdi”.⁸⁹ Sagaidot muzeja pirmo gadskārtu, direktore ar laikraksta “Rīgas Balss” starpniecību uzskaitīja gada laikā sasniegto, akcentējot,

⁸⁵ J. Kreicbergs, “Top jauna ekspozīcija (par Ķīnas tautas medicīnu)”, Rīgas Balss, 1963. gada 24. aprīlis, 5; LTA, “Ķīniešu medicīnai veltīta ekspozīcija”, Padomju Jaunatne, 1962. gada 19. decembris, 2.

⁸⁶ Ian Stradin', “Stanovlenie muzeja istorii meditsiny prof. P. I. Stradinia”, Iz istorii meditsiny 3 (1960): 317–318.

⁸⁷ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā, 1962, Nr. 83/6, apr. 6.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ J. Kreicbergs, “Medicīnas aparatūras izstāde”, Rīgas Balss, 1962. gada 29. maijs, 4.; J. Kreicbergs, “Sirds ķirurģijas stends”, Rīgas Balss, 1963. gada 14. februāris, 7.; Marija Ļebedkova, “Mākslīgā sirds muzejā”, Veselība, Nr. 3 (1964): 32.

ka “nepilna gada laikā muzeju apmeklēja 40 000 cilvēku. Turpinot profesora Stradiņa sāktu, papildinātas ekspozīcijas no aizvēstures līdz mūsu dienām, izgatavotas vairākas gleznu un portretu kopijas, pasūtīta seno skulptūru kopija no Ermitāžas, saņemta ģipsī atlieta veselības dievietes skulptūra, rekonstruēti pirms mūsu ēras lietotie medicīniskie instrumenti. Muzejam palīdzot brālīgo republiku un draudzīgo ārvalstu speciālisti.

Padomju medicīnas nodaļa tuvākajā laikā saņems divas jaunas ekspozīcijas. Viena no tām atainos veselības aizsardzību Padomju Latvijā, otra – padomju ķirurgu izcilos panākumus. Muzejs 11 mēnešos saņēmis 3500 grāmatas, apmēram 40 000 foto un daudzus citus materiālus.”⁹⁰

1963. gadā Hanzenas un Greļeva vadībā tapa plaša ceļojošā izstāde, kas atspoguļoja medicīnas darbinieku cīņu par komunistisko darbu. 1964. gadā līdzīga izstāde – Pirmā padomju veselības aizsardzības izstāde – iepazīstināja apmeklētājus ar pirmajiem padomju varas dekrētiem par veselības aizsardzību. Arī nākamajos gados tika veidotas vairākas padomju medicīnas attīstībai un komunistiskās partijas rūpēm par tautas veselību veltītas izstādes. 1966. gadā padomju tematiku noslēdza izstāde “Padomju medicīna 50 gados”.⁹¹ Sagaidot lielo – piecu gadu – muzeja jubileju, direktore Hanzena atzina, ka “piecu gadu laikā no 1961. līdz 1966. gadam 40 zālēs iekārtotas septiņas lielas nodaļas, izceļot savdabīgākos eksponātus un to pasniegšanas veidu. Piemēram, feodālisms jeb šodienas izpratnē viduslaiki noformēti kā viduslaiku pilsētas makets, jaunie laiki lepojas ar Vezālija 1555. gada izdevumu, mūsdienas raksturo *stikla cilvēks*, 1963. gada krājumā uzņemts unikāls eksponāts – Vācu higiēnas muzejā Drēzdenē veidotais stikla vīrieša modelis dabiskā lielumā, kurā redzami asinsvadi, nervu sistēma un atsevišķi izgaismājami orgāni. Eksponāts tika iegādāts par 3532,80 rubļiem uzreiz pēc VDR Medicīnisko iekārtu un preparātu izstādes Rīgā.”⁹² Pārējās nodaļas stipri paplašinātas, īpaši Baltijas nodaļa. Padomju medicīnas ekspozīcija atainoja ceļu, kādu nogājusi medicīna padomju varas gados. Atsevišķa ekspozīcijas

---

⁹⁰ Herta Hanzena, “P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja gadadiena”, Rīgas Balss, 1962. gada 10. jūlijs, 6.

⁹¹ Gerta Hanzen, “Nekotorye itogi raboty Muzeia istorii meditsiny im. P. Stradinia za piat' let”, 23–33.

⁹² Diāna Klešnika, “Stikla cilvēka fenomens sabiedrības izglītošanā 20. gadsimtā”, no RSU zinātniskā konference 2018. gada 22.–23. martā (Rīga: RSU), 346; https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Zinatnes%20departaments/zinatniskas_konferences/2018/stikla_cilveka_fenomens_sabiedrības_izglitosana.pdf

sadaļa veltīta Lielajam Tēvijai karam. Oriģināli materiāli pārstāvēti tautas medicīnai atvēlētajos stendos, liela ekspozīcija veltīta Latvijas kūrortiem. Piecu gadu laikā muzejā mainījās apmēram 30 izstādes, no kurām lielākā daļa veltītas padomju un krievu medicīnas korifejiem – 120 gadi Iļjam Mečņikovam (mikrobiologam, Nobela prēmijas laureātam), 90 gadu jubilejas izstāde Nikolajam Semaško (pirmajam KPFSR veselības aizsardzības tautas komisāram). Turklāt jubilejas izstādes veidotas, izmantojot paša muzeja fondus. 1965. gadā žurnāla “Veselība” korespondents, intervējot Hanzenu, pārinteresējās par muzeja nākotnes perspektīvu, un direktore pavēstīja, ka līdz 1967. gadam iecerēts atklāt trīs lielas ekspozīcijas. Viena atainos medicīnas attīstību Padomju Savienībā, otra profilaktiskās disciplīnas – higiēnu, epidemioloģiju, mikrobioloģiju – vēsturiskā attīstībā un trešā atainos jaunākos sasniegumus iedzīvotāju veselības apkalpošanā Latvijā. Viņa aicināja avīzes lasītājus nest uz muzeju senus priekšmetus un dokumentus.⁹³

Hertas Hanzenas muzeja darba mūžu vainagoja pirmā Padomju Savienībā izveidotā kosmiskās medicīnas ekspozīcija un Padomju Latvijas 25 gadu jubilejas izstāde.⁹⁴

Veidojot muzeja krājumu

Lai izveidotu ekspozīcijas un iekārtotu izstādes, nepieciešams bagāts un daudzpusīgs krājums, tā muzeja aizskatuves daļa, kurā rūpīgi un saudzīgi glabā muzejā ienākošos materiālus. Tiem savukārt jārosina apmeklētāju interese un jānodrošinātu sekmīga un krāšņa ekspozīcija. Tāpēc grūti nodalīt atsevišķi ekspozīciju un izstāžu veidošanu no krājuma komplektēšanas. Tas viss muzejā gāja un iet roku rokā, un to vainago zinātniski pētnieciskais darbs.

Medicīnas vēstures muzeja pastāvēšana sākās ar profesora Paula Stradiņa medicīnas artefaktu kolekcijas nodošanu sabiedrībai.⁹⁵ Vēl 1958. gadā laikrakstā “Rīgas Balss” bija lasāma informācija, ka profesors

---

⁹³ Herta Hanzena “Laipni lūdzam”, *Veselība*, Nr. 12 (1965): 10.

⁹⁴ “Medicīnas kosmiskās robežlīnijas”, *Cīņa*, 1971. gada 2. jūnijs, 1; Gerta Hanzena, “Kosmoss i meditsina”, *Sovetskaia Latviiā*, 7 fevralia, 1970; Herta Hanzena, “Jubilejas izstāde muzejā”, *Rīgas Balss*, 1970. gada 18. februāris, 1.

⁹⁵ TASS fotohronika, “Republikāniskais medicīnas vēstures muzejs”, *Rīgas Balss*, 1958. gada 10. jūlijs, 1.

Stradiņš bez 300 gleznām, 400 dažādiem priekšmetiem – maketiem, mulāžām, seniem instrumentiem, tautas medicīnas līdzekļiem – nodod muzejam apmēram 800 fotogrāfiju un vērtīgu medicīnas vēstures literatūru.⁹⁶ Pats profesors 1958. gadā publicēja šādus datus par savas kolekcijas lielumu: “Ievērojot to, ka ilgajos gados biju sakrājis ap 10 000 fotoattēlu, 300 dažādu gleznu un apmēram 1000 dažādu priekšmetu un preparātu, kas atspoguļo medicīnas vēstures attīstību, tad līdzšinējās telpas pie Republikas slimnīcas kļuva par šaurām.”⁹⁷

Diemžēl jāatzīst, ka joprojām nav precīzi skaidri zināms Stradiņa nodotās kolekcijas lielums, jo profesoram nebija laika inventarizācijai. Pirmā kolekcijas uzskaitē un inventarizācija sākās direktora Krūmiņa laikā un izrādījās daudz sarežģītāka, nekā bija domāts.⁹⁸ Līdz Hanzenas ienākšanai muzejā 1961. gada februārī sistematizēta bija vien neliela kolekcijas daļa. Šo darbu vajadzēja turpināt jaunajai direktorei. Tāpat viņas pienākumos ietilpa arī muzeja fondu komplektēšanas plāna koordinēšana. Stāstot par Hertas Hanzenas vadības laiku muzejā un pieskaroties krājuma jeb fondu politikai, kopējais viņas līdzstrādnieku uzskats bija, ka “darbs ar fondiem nebija Hanzenas stiprā puse, tāpēc muzejā ienāca šis tas no t. s. nevēlamajiem materiāliem”.⁹⁹ Tomēr pārskatot 1961.–1971. gadā ienākušos materiālus, rodas mazliet atšķirīgs viedoklis. Viņai bija savs mērķis, kā papildināt fondus, dodot priekšroku padomju medicīnas liecībām. Tieši Hanzena apzināti un pārdomāti sāka veidot padomju medicīnas kolekciju. Pirmajā vadības gadā no 1961. gada 2. februāra līdz 30. decembrim no muzejā pieņemtās 281 vienības padomju materiāli bija 78 vienības (28%).¹⁰⁰

Padomju kolekcija sākotnēji neizcēlās ar materiālu daudzveidību, galvenokārt tika vāktas padomju mediķu fotogrāfijas, kas bija turpat 30% no ienākošiem materiāliem, turklāt iegūtas steigā, un attēli bija sliktas kvalitātes. Pati direktore, pēc profesijas sanitārā ārste, uzsāka plašu saraksti ar PSRS sanitāri izglītojošiem institūtiem. Ne velti gadu gaitā visvairāk šāda tipa sanitāri izglītojošie materiāli – galvenokārt vairāki simti dažāda veida

---

⁹⁶ LTA fotohronika, “Top medicīnas vēstures muzejs”, Rīgas Balss, 1958. gada 15. februāris, 3.

⁹⁷ Pauls Stradiņš, “Medicīnas vēstures uzdevumi”, Veselība, Nr. 1 (1958): 13.

⁹⁸ PSMVM arhīvs, Muzeja zinātniskās padomes sēžu protokoli, ind. 61/5, 1958.–1959.

⁹⁹ Tāds bija mūsu laiks..., 409.

¹⁰⁰ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā, 1961, apr. 83/6.

plakāti un poligrāfijas izstrādājumi – tika saņemti no Maskavas Centrālā sanitārās izglītības institūta. Pakāpeniski veidojās sakari ar līdzīgiem institūtiem Igaunijā (Igaunijas PSR ZA Eksperimentāli klīnisko medicīnas institūtu, Tallinas Epidemioloģijas, mikrobioloģijas un higiēnas zinātniski pētniecisko institūtu), no kurienes pirmos materiālus uz Rīgu atveda pati direktore. 1963. gadā sāka pienākt sūtījumi no Moldāvijas PSR Sanitārās izglītības nama Kišiņevā, arī no Lietuvas PSR Veselības aizsardzības ministrijas Republikāniskā sanitārās izglītības nama Viļņā (125 vienības). 1965. gadā plakāti atceļoja no Uzbekijas PSR Medicīnas vēstures institūta Taškentā (13 vienības), 1969. gadā no Tadžikijas PSR Sanitārās izglītības nama Dušanbē (25 vienības).¹⁰¹ Jau 1962. gadā MVM fondi papildinājās ar 664 priekšmetiem, bet 1963. gadā muzeja fondos skaitījās vairāk nekā 12 000 dažāda veida medicīnisko liecību.¹⁰² 1964. gada 31. decembrī muzejam piederēja 15 521 priekšmeti, 20 073 fotouzņēmumi, to skaitā uzdāvināti bija 3196 priekšmeti, 3000 fotonegatīvi, 5500 grāmatas. Nebija tādas nodaļas, kura nebūtu papildināta ar jauniem materiāliem.¹⁰³

Arī Arons apliecināja, ka “katru gadu eksponātu skaits palielinājās par 2000–4000 vienībām. Esam aktīvi turpinājuši Paula Stradiņa sāktu. Jau 60. gadu sākumā Maskavā vācu eksponātus, kas tolaik atspoguļoja PSRS Tautas sasniegumu izstādē redzamo. Bet tagad tas ir ļoti interesants sava laikmeta atspulgs. Tie ir asinsvadu šūšanas aparāti, sirds mākslīgie vārstuļi, Sergeja Brjuhaņenko konstruētais sirds un plaušu aparāts un citi. Evelīna Dāvidsone savāca eksponātus, kas atspoguļoja PSRS kosmosa medicīnu un Rīgā izveidoja pirmo šāda veida ekspozīciju PSRS.”¹⁰⁴

Tas vēl bija laiks, kad Paula Stradiņa vārds atvēra visas durvis, un ne tikai Padomju Savienībā. Nevar apiet vai nepieminēt pirmo etniskās medicīnas, proti, araukāņu kultūras, priekšmetu kolekciju, kas 1961. gadā ienāca no tālās Čīles Eksperimentālās medicīnas institūta, pateicoties Rīgā

---

¹⁰¹ PSMVM arhīvs. Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. 1963–1965. Rita Grāvere, “Paula Stradiņa Medicīna vēstures muzeja krievu un padomju kolekcija (veidošanās, *status quo*, nozīme). Manuskripts”.

¹⁰² I. Rudaka, “Iz zhizni Muzeia istorii meditsiny im. Pavla Stradina”, Iz istorii meditsiny 5 (1963): 300–302; I. Rudaka, “Fondovaia rabota muzeia”, no Aktual’nye voprosy muzeveden’ia. Iz opyta raboty muzeia istorii meditsiny imeni P. Stradina (Rīga: Veselības aizsardzības ministrija, 1982), 55–61.

¹⁰³ Herta Hanzena, “Laipni lūdzam”, Veselība, Nr.12 (1965): 10.

¹⁰⁴ Tāds bija mūsu laiks..., 413.

dzimušajam slavenajam fiziologam un endokrinologam Aleksandram Lipšicam (1883–1980). Lipšics vēl 1962. gadā paguva apciemot Rīgu, apskatīt muzeju un parakstīties viesu grāmatā.¹⁰⁵

60. gadi direktores Hertas Hanzenas laikā iezīmējās ar neparasti plašu fondu papildinājumu, un vispirms jau Latvijas materiāliem. Savus ilgi krātos, glabātos materiālus muzejam atdeva Latvijas savulaik izcilāko mediķu pēcteči. 1961. gadā dainu tēva Krišjāņa Barona dēla zobārsta Latvijas Republikas Sarkanā Krusta priekšnieka Kārļa Barona (1865–1944) meita Biruta Ērgle piedāvāja muzejam iegādāties ārstam piederošus 15 priekšmetus, galvenokārt ordeņus un dažādu valstu Sarkanā Krusta diplomus. Kārļa Barona kolekciju muzejā papildināja ārsta dēla Paula Barona dāvinājumi. RMI Stomatoloģijas katedras dekāns Dominiks Kalvelis iepriecināja muzeju ar sava priekšgājēja bisti.¹⁰⁶ 1962. gada 15. septembrī ginekologa profesora Ernesta Putniņa brāļameita Ruta Rāva muzejam atvēlēja tādas raritātes kā profesoram dažādos laikos piešķirtos cara laika ordeņus, Krievijas imperatoru Romanovu dinastijas 300 gadu valdīšanas medaļu. 1963. gada janvārī uz muzeju atceļoja arī Ernestam Putniņam (1867–1962) piederošie mērinstrumenti un ginekoloģisko instrumentu komplekts. Kopumā muzejs ieguva 141 priekšmeta bagātu, unikālu ginekoloģijas kolekciju.¹⁰⁷ Līdz muzejam nonāca bijušā Latvijas prezidenta Kārļa Ulmaņa ārstam terapeitam Jānim Miķelsonam (1888–1952) piederošie personīgie dokumenti un priekšmeti.¹⁰⁸ Visplašāko daudzus gadus krāto kolekciju medicīnas vēstures muzejam no 1958. līdz 1976. gadam dāvināja psihiatrs Arnolds Laksbergs (1901–1983). Laksberga kolekcija ir savdabīga – tajā ir psihopatoloģiskie portreti, literātu, mākslinieku, psihiski slimo cilvēku mākslasdarbi, materiāli noziedznieku psiholoģijā, šarlatānismā.

---

¹⁰⁵ “Čīles zinātnieks cimojas dzimtajā Latvijā”, Dzimtenes Balss, 1962. gada 9. augusts, 4.; L. Livshchits, “Proffesor A. Lipshchits (K 80 letiui so dnia rozhdeniia)”, Iz istorii meditsiny 6 (1964): 344–348.

¹⁰⁶ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. 1961.–1965. gads; apr. 83/6 – 1961. gada 10. maijs, akts 16; 1964. gada 30. decembris, akts 86; 1965. gada 12. februāris, akts 61; 1965. gada 1. marts, akts 2; “Pēc Kārļa Barona zīmējumiem”, Rīgas Balss, 1966. gada 12. augusts, 4.

¹⁰⁷ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. 1962.–1964. apr. 83/6 – 1963. gada 31. janvāris, akts 8; 1964. gada 30. oktobris, akts 60.

¹⁰⁸ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. Ind. 83/6. nr. 22, 1963. gada 31. jūlijs, akts 44; 1965. gada 8. jūnijs, akts 46.

Uz Laksberga kolekcijas pamata 1977. gadā Jelgavā izveidoja pirmo psihiatrijas muzeju Latvijā. Savāktos materiālus Laksbergs nodeva MVM, Jelgavas muzejam un Fundamentālajai bibliotēkai.¹⁰⁹

1963. gada 19. decembrī ar Rīgas pilsētas Izpildu komitejas lēmumu par nelaīķa profesora Augusta Kirhenšteina (1872–1963) mantas sadalīšanu Medicīnas vēstures muzejs ieguva 65 jaunas vienības, starp kurām ir paša Kirhenšteina bareljefs, Milosas Venēras figūra, medikamenti, personīgie priekšmeti.¹¹⁰ Nevar nepieminēt arī pārsteigumus, kādā veidā reizēm priekšmeti nokļūst muzejā. Laikam interesantākais ir 1966. gadā kādas dzīvojamās mājas saimnieka Jāņa Petersona atradums, kad viņš, labojot savas mājas jumtu, zem spāres atrada paslēptu medaļu, kuru rotāja uzraksts “1889. gads. Higiēnas un demogrāfijas kongress”.¹¹¹

Nākamajā – 1964. – gadā muzeja fondus papildināja dzejnieka Raiņa drauga un bērnu ārsta Andreja Priedkalna (1873–1923) un zobārsta Kārļa Janaua kolekcija – 152 vienības, 1965. gadā Bernes universitāti beigušās ārstes un literātes Anastasijas Čikstes-Rūtenfeldes (1879–1962) materiāli. 1968. gadā mākslinieks Jurģis Skulme muzejam atvēlēja mātes dietoloģes profesores Ksenijas Skulmes (1893–1967) materiālus, bet 1969. gadā arhitekta Rūta Kronenberga muzejam uzdāvināja savas mātes, kas bija viena no pirmajām sievietēm mediķēm Krievijas impērijā, Marijas Kronenbergas-Mežances arhīvu.¹¹² Veidojās unikāla Latvijas medicīnas vēstures kolekcija. Taču ne viss tika pieņemts un, pēc direktores viedokļa, uzglabājams nākotnei. Fondos saglabājušās kvītis par Stradiņu ģimenei atdotiem mākslas darbiem. Muzejā laika gaitā nonāca arī etnogrāfiskiem tematiem veltītie

---

¹⁰⁹ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. 1958.–1976., 1962. gada 30. novembris, akts 44; 1963. gada 23. janvāris, akts 7; 1964. gada 9. maijs, akts 34; 1966. gada 28. jūnijs, akts 41; 1967. gada 13. februāris, akts 8; Arnis Viksna, Imants Eglītis, “Arnol’d Fritsevich Laksberg”, *Iz istorii meditsiny* 14 (1984): 156–157; Ieva Libiete, “Viesojoties Ģintermuižas psihiatrija muzejā”, *Latviešu Ārstu un Zobārstu apvienības apkārtraksts* 159/160 (2011): 37–38.

¹¹⁰ PSMVM arhīvs, Rīgas Izpildu komitejas rīkojums Nr. 274, 9. decembris; PSMVM arhīvs. Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā, 1963, apr. 83/6; 1963. gada 19. decembris, akts 70.

¹¹¹ J. Saule, “Rets atradums”, *Zvaigzne*, Nr. 16 (20.08.1966.): 21; Meisters, “Kolhoznieka atradums”, *Padomju Jaunatne*, 1966. gada 20. aprīlis, 2.

¹¹² PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. Ind. 83/6, 1965. gada 24. aprīlis, akts 11 (Čikste); 1968. gada 5. janvāris, akts 1; 1968. gada 5. septembris, akts 60 (Skulme); 1969. gada 24. janvāris, akts 44 (Mežance).

mākslinieces Hildas Vīkas akvareļi no Paula Stradiņa kolekcijas, ar muzeja direktores Hanzenas pavēli tie tika atzīti par kompromitējošiem un nederīgiem, tālab izmesti. Hanzena baidījās no jebkādas latviskuma izpaušanas.¹¹³

Prioritāte vienmēr tika dota padomju kolekcijas vākšanai un papildināšanai. Šīs kolekcijas aizsākums gan saistās ar profesora Stradiņa vārdu un sakariem. Arona apgalvojums, ka “Stradiņa vārds atvēra durvis sakariem”,¹¹⁴ ir nenoliedzama patiesība. Pirmais ievērojamākais ziedojums 1962. gada 16. janvārī saņemts no Ļeņingradas Zooloģijas institūta. Zoologs un PSRS ZA akadēmiķis Jevgenijs Pavlovskis (1884–1965), kas 1945. gadā ieradās Rīgā palīdzēt Latvijas PSR ZA dibināšanā un bieži tika dēvēts par Latvijas ZA krustēvu, jaunajam muzejam atvēlēja virkni unikālu priekšmetu, starp kuriem bija Čārlza Darvina, Žana Batista Lamarka, Luija Pastēra piemiņas medaļas un skārda trauciņi svētajam ūdenim.¹¹⁵ 1962. gads atnesa Rīgas muzejam vēl vienu senu, unikālu eksponātu, ko akadēmiķis Pavlovskis tam atvēlēja. Tas bija 1942. gadā ekspedīcijas laikā Irānā nejauši Teherānas grāmatnīcā ieraudzītais un nopirktais Avicennas medicīnas kanons “*Avicennae Operum in Re Medica...*”, viens no pirmajiem latīņu valodā izdotajiem darbiem – šis izdots 1564. gadā Venēcijā.¹¹⁶

Hanzenas vadības laikā padomju materiālu kolekciju 1968. gadā papildināja daudzu Krievijas medicīnas – jo īpaši padomju medicīnas – pīlāru lietas: gan slavenā krievu oftalmologa un ķirurga Vladimira Filatova (1875–1956) materiāli,¹¹⁷ gan Paula Stradiņa jaunības gadu drauga Nikolaja Jelanska (1904–?) dāvinājums.¹¹⁸

---

¹¹³ Jānis Liepiņš, “Daudzējādā H. Vīka”, Latvija Amerikā, 22. decembris, 2007, 5.

¹¹⁴ Tāds bija mūsu laiks..., 415.

¹¹⁵ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. 1963, ind. 83/6; 1964. gada 26. februāris, akts 20; “Ievērojamas mākslas vērtības Medicīnas vēstures muzejā”, Dzimtenes Balss, 1962. gada 30. augusts, 4; Ianis Stradyn’, Dzintra Tsebere, “Sviasi akadēmika E. N. Pavlovskogo s P. Stradynem i ego muzeem”, Acta Medico-Historica Rigensia 8 (2007): 196–207.

¹¹⁶ R. Apse, “Unikāls eksponāts”, Rīgas Balss, 1962. gada 4. septembris, 6; “Unikāls eksponāts P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā”, Dzimtenes Balss, 1962. gada 16. septembris, 4.

¹¹⁷ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā. Filatovs, 1968, ind. 83/6; 1968. gada 30. septembris, akts 37; V. Rukin, “Vladimir Petrovičs Filatov (1875–1956)”, Iz istorii meditsiny 7 (1967): 275–280.

¹¹⁸ PSMVM arhīvs. Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā, 10. oktobris, 1964, akts 62; Nikolajs Jelanskis, “Izcilais zinātnieks, lieliskais cilvēks. Ziņas par Paulu Stradiņu”, Veselība, Nr. 2 (1960): 7.

1965. gadā ķirurga, savulaik Sklifosovska slimnīcas galvenā ārsta, Višņevska institūta direktora profesora Sergeja Judina (1891–1954) operācijas māsa dāvināja muzejam šī savdabīgā mediķa ar pretrunīgo biogrāfiju personiskos un profesionālajā praksē lietotos priekšmetus. Judinam pieder pētījumi muguras smadzeņu anestēzijā, transfuzioloģijā, karalauka ķirurģijā un traumatoloģijā, ķirurģijas vēsturē un ētikā. Arestēts 1948. gadā kā angļu spiegs, atbrīvots 1952. gadā, izsūtīts 1953. gadā. Cietumā būdams, viņš uzrakstīja grāmatu “Ķirurga pārdomas”.¹¹⁹

Diemžēl Hanzena nešķiroja svarīgās liecības no mazāk svarīgām. Tā muzejā nonāca blociņi, brilles, pelnutrauki, publikāciju melnraksti un citas lietas, kas personību raksturoja maz. 1963. gadā aizsākās 19.–20. gs. slavenās Čistoviču ārstu dinastijas četrās paaudzēs medicīniskās kolekcijas iegūšanas pirmie mēģinājumi. G. V. Čistoviča nodeva Medicīnas vēstures muzejam ievērojamu daļu ģimenes arhīva.¹²⁰ Starp materiāliem bija nepublicētas 50.–70. gadu dienasgrāmatas, sarakste ar ievērojamiem krievu un padomju ārstiem. 1965. gadā muzejā izveidoja Reto dokumentu sektoru, bet 1972. gadā Reto grāmatu sektoru. Tajā iekļāva grāmatas, kas bija izdotas no 16. līdz 19. gs., kā arī grāmatas ar veltījuma ierakstiem.¹²¹

Jauni materiāli tika iegūti trijos veidos: kā dāvinājumi, iepirkumi un pasūtījumi. Hanzenai piemita apbrīnojama prasme nokārtot dāvinājumu saņemšanu, viņas vadības stils – nenoliedzami diktatorisks, taču viņai netrūka vēriena, par ko liecina fondu papildināšanas kārtība. Direktore nevarējās un nebaidījās pasūtīt un iepirkt lielas dažādu medicīnisko materiālu partijas, sadarbojās ar dažādām republikas institūcijām, lai tikai papildinātu muzeja fondus. Taču gadījās arī kļūmes. Šai ziņā spilgts piemērs aprakstīts 1963. gada “Rīgas Balss” publikācijā “Pa kluso”, kas informēja, ka Hanzenai izteikts rājiens. “Latvenergo” rūpnīcas konstruktoru biroja vadītājs V. Bruks un konstruktors J. Larionovs noslēguši darba līgumu ar MVM par kādas ierīces maketa izgatavošanu. Strādnieki to gatavoja darba laikā no rūpnīcas materiāliem ar ceha vadītāja A. Dolgova ziņu. Pārbaudes

---

¹¹⁹ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā, 1965–1967. 1965. gada 17. novembris, akts 69; 1967. gada 24. aprīlis, akts 34; 1968. gada 30. septembris; “Vernost’ kliatve Gipokrata”, no *Kratkii meditsinskii biograficheskie slovar’* (Moskva, 2014), 3: 305.

¹²⁰ PSMVM arhīvs, Akti par priekšmetu pārņemšanu muzeja īpašumā, Čistoviči, 1963. gada 18. maijs, akts 32.

¹²¹ I. Rudaka, “Fondovaia rabota muzeia”, 56–57.

rezultātus veicināšanas grupa ierosināja apspriest LKP Rīgas pilsētas Oktobra rajona partijas un Valsts kontroles komitejā. H. Hanzenai izteikts rājiens, pārējos atbrīvoja no darba.¹²²

Ar ekspozīcijas un izstāžu veidošanu, arī ar krājuma papildināšanu muzeja darbs neaprobežojās, bija arī daudz citu virzienu, piemēram, komunikācija un zinātniskais darbs. Hanzena ne tikai pati labprāt nodarbojās ar izglītojoši zinātnisko darbību, bet arī lika to darīt līdzstrādniekiem. Tieši viņas vadības laikā muzejā gandrīz nebija neviena līdzstrādnieka, kas neizmēģinātu roku arī zinātniskajā darbā.¹²³

Tomēr Hanzenas darbības stiprā puse bija komunikācija. Viņa daudz un labprāt stāstīja par muzeju zinātniskās konferencēs, publikācijās. Tieši viņa sāka veidot muzeja tēlu, gādāja par tā atpazīstamību.

Secinājumi

Herta Hanzena par direktori kļuva vissaspringtākajā laikā (1961. gada februārī), kad tuvojās termiņš muzeja atvēršanai apmeklētājiem. Viņa nemulsināja pašas ignorance medicīnas vēsturē. Pauls Stradiņš bija izstrādājis jauno muzeja struktūru Leona Paegles jaunajam namam, bet uz Hanzenu gūlās muzeja iekārtošanas darbi, un, pretēji Stradiņa plānam atspoguļot pasaules medicīnas vēsturi hronoloģiskā griezumā, viņa sāka ar padomju ekspozīcijas iekārtošanu. Par spīti politiskajiem uzskatiem Hanzena daļēji respektēja Paula Stradiņa mantojumu un uzskatīja sevi par profesora pēcteci. Pateicoties viņas pūlēm un enerģijai, organizatoriskām dotībām, 1961. gada 20. jūlijā tika atklāts Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs. Jaunā direktore zinātniskās konferencēs, publikācijās presē daudz stāstīja par muzeja darba dažādiem aspektiem, tuvākiem un tālākiem plāniem. Tieši viņa sāka veidot muzeja tēlu, atpazīstamību. Kaut arī bija daudzi pozitīvi viņas darbības aspekti, tomēr darbabiedru un līdzgaitnieku vērtējumā Hanzena bija tipiska voluntāra padomju iestādes vadītāja, dogmatiski noskaņota, viņa muzeju vadīja 12 gadus (1961–1972), līdz savai nāvei.

---

¹²² F. Voronovskis, "Pa kluso", Rīgas Balss, 1963. gada 6. jūnijs, 4.

¹²³ Arnis Viksna, Ukazatel' literatury Muzeia istorii meditsiny prof. P. Stradina, 1957–1982 (Rīga: Muzei istorii meditsiny im. P. Stradina, 1982).

Development of Pauls Stradins Medicine History Museum under the Leadership (1961–1972) of Communist Herta Hanzena

Abstract

The aim of the article is to study the management style, collaboration with the staff, and other aspects of the operation of the director (1961–1972) of Pauls Stradins Medical History Museum Herta Hanzena (1909–1972), as well as identifying how the museum was formed under her ideological leadership. Hanzena, born in Riga, was nevertheless formed as a personality in Soviet Russia. As a sanitary doctor by education, she was a communist by conviction and accordingly created the exhibition and collection of the museum opened on July 20, 1961.

Hanzena became the director at the most stressful time (February 1961), when the deadline for opening the museum to visitors approached. She was not intimidated by her ignorance of the history of medicine. The structure of the museum was designed by Pauls Stradins, and Hanzena was responsible for arranging the museum. However, contrary to Stradins's plan to reflect the history of world medicine in a chronological section, she started with the arrangement of the Soviet exposition. Regardless of her political views, Hanzena partly respected the legacy of Pauls Stradins since she considered herself the successor of the professor. Owing to her efforts, energy, and organisational skills, Pauls Stradins Medical History Museum was opened on July 20, 1961. The new director spoke a lot about various aspects of the museum's work, and its immediate and future plans at several scientific conferences, in publications, and in the press. It was she who started creating the museum's recognisable image. However, despite the many positive aspects of her work, in the assessment of her colleagues and associates, Herta Hanzena was a typical volunteer head of a Soviet institution, a dogmatic person who led the museum for 12 years (until her death).

Keywords: Soviet Latvia, Ministry of Health Protection, Herta Hanzena, Pauls Stradins Medicine History Museum.

Rita Grāvere

Dr. hist., Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs,
Antonijas iela 1, Rīga, Latvija, LV-1360,
e-pasta adrese: rita.gravere@mvm.gov.lv